

Tisztelt Olvasó!

E számunk szerzői:

BUGÁR MÉSZÁROS KÁROLY *építész, ig.*
 KÖH, Magyar Építészeti Múzeum
 CSATÁRI BÁLINT *geográfus, MTA RKK*
 Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét
 FUKKER VALÉRIA
 KÖH, Műtárgyfelügyeleti Iroda
 GURZÓ K. ENIKŐ *újságíró, muzeológus,*
 Temesvár
 HADIK ANDRÁS *művészettörténész,*
 Magyar Építészeti Múzeum
 HONT ANGÉLA *kulturális szervező,*
 Hagyományok Háza
 LÁSZLÓ CSABA *régész, ig., KÖH, MKDK*
 NAGY LEVENTE *dr., régész, KÖH*
 NAGY ZOLTÁN *újságíró,*
 KÖH, ÖRÖKSÉG
 RÓNA KATALIN *újságíró,*
 KÖH, sajtófőnök
 SZABÓ TEKLA *művészettörténész*
 TAMÁSKA MÁTÉ *szociológus, műemléki*
szakértő, MTA
 TORMA ÁGNES *művészettörténész*
 VÁRALLYAY RÉKA *művészettörténész,*
 KÖH, Sepsiszentgyörgy

ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
 tájékoztatója – ISSN 1786-7894
 Felelős kiadó: dr. Mezős Tamás elnök.
 Szerkesztőbizottság: Bognár Gábor,
 Bugár-Mészáros Károly, Deák Ildikó,
 dr. Deme Péter (elnök),
 Farbakné Deklava Lilla, Lázár Gabriella,
 Nagy Gábor, dr. Nagy Levente,
 Özvegy Györgyi, Róna Katalin,
 Szűcs József, Turok Margit.

Alapító-főszerkesztő: Nagy Zoltán

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Telefon: 224-5281, fax: 224-5282,

e-mail: orokseg@koh.hu

Laptervező: Lelkes Design Bt.,

e-mail: lelkes.peter@t-online.hu

Nyomdai kivitelezés: Mester Nyomda Kft.

Telefon: 455-5050

(Majdnem pontosan) ezzel a megszólítással már a harmadik alkalommal kezdődik itt, a második oldalon a Jegyzet rovat. Novemberben és decemberben még csak jeleztük, hogy januártól elektronikus úton jelenik meg az ÖRÖKSÉG, ezúttal azonban már Ön is vagy a számítógépén, vagy arról kinyomtatva olvassa a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tájékoztató folyóiratának aktuális híreit, tudósításait, elemzéseit. Ne tagadjuk, nem örültünk ennek a kényszerszülte változtatásnak, de van ebben jó is. Az, hogy a technika nyújtotta lehetőségekkel élve még több olvasóhoz juthatunk el így. A jelek szerint mind többen jelentkeznek be nálunk – eddig csaknem kétezeren –, s kérik, juttassuk el a megadott címre az így elkészített folyóiratot. A lap ugyanis éppen olyan tördeléssel, tipográfiával készül, mint eddig, hiszen – igen korlátozott példányszámban – ezután is lesz nyomtatott változata (köteles példányok stb.), s mindenkit biztatunk is, akinek lehetősége van rá, nyomtassa ki a lapot.

Egyúttal kérjük minden kedves olvasónkat, hogy tájékoztassa erről ismerőseit, barátait, hívja fel a szakmailag érdekeltek, egyetemisták, civil érdekű szervezetek figyelmét, hogy küldjék el e-mail címét az orokseg-lap@koh.hu-ra, hogy az ő számukra is elküldhessük azt a linket, amelyről olvashatják, illetve letölthetik az ÖRÖKSÉG-et. Erről részletesebben a már említett novemberi és decemberi számainkban olvashatnak.

Várjuk jelentkezésüket, s a mind szélesebb olvasói kör reményében indítjuk a XIV. évfolyam 1. számát.

*

Egy átszervezésekkel, gondokkal teli év után a (szokás szerint hideg) Corvin teremben tartotta meg már hagyományos évzáró-évnnyitó értekezletét dr. Mezős Tamás. Nehezebb év volt a tavalyi, mint amire számítottam – kezdte az elnök. A leterheltség ugyan nem változott, de a feladatok bonyolultabbak lettek. Az év folyamán lezajlott szervezeti változások jelentős mértékben megváltoztatták a Hivatal életét, de azt, hogy jó úton járunk, mi sem igazolja jobban, mint az, hogy mindez a sajtó számára észrevétlenül történt. Nem voltak olyan ügyek, amelyeket a sajtó felkaphatott volna.

Számba véve a személyi változások tendenciáját az elnök megállapította, hogy van néhány olyan terület, ahol a létszámstop miatt nem tudunk előre lépni – például betöltetlen a jogi igazgatói állás –, de sikerült megfelelő vezetőt találni a Dél-dunántúli Iroda élére. Egyúttal bemutatta Rómer Károly építész, s megköszönte az eredetileg fél évre vállalt helyettesítést Lázár Gabriellának. Úgy tűnik, a Koordinációs főosztály ügye is nyugvópontra jutott, a most kinevezett Hajdúsek Jánost Káldi Gyula is segíti. Kiemelte a régiókkal való kapcsolatot s az egyre jobban formálódó vezető felügyelői rendszer fontosságát.

A nyilvántartásról szólva dr. Mezős Tamás megállapította, hogy az elmúlt időszakban rohamléptekkel megindult revízióknak csaknem 150 év lemaradását kell behoznia, hogy a mai jogszabályi környezetnek megfelelő nyilvántartással rendelkezessen a Hivatal.

A nyilvántartás helyzetét Fekete J. Csaba ismertette. Hangsúlyozta a jogi aktusok összegyűjtésének és rendszerezésének fontosságát. Ezúttal is közérthető diagrammokkal mutatta be a műemléki, régészeti nyilvántartásának feldolgozásának jelenlegi állapotát. László Csaba a MKDK munkájáról adott rövid összefoglalót, kiemelve, hogy az általa vezetett szervezeti egység munkájának középpontjában a revízió áll. Utalt rá, hogy mind a hatvanas mind a kilencvenes években készült revízió eredményei oly mértékben elavultak, hogy egyes helyeken még az épület megtalálása is gondot okozott. Ismertette a műemlékjegyzékek készítésének helyzetét, hangsúlyozva, hogy az eddig megjelent nyolc kötet után előkészítés, illetve megjelenés előtt állnak további kötetek is. (László Csaba cikkét lásd lapunk 15. oldalán.)

Dr. Mezős Tamás felhívta a figyelmet arra, hogy az a 600 millió forintos támogatás, amelyet a KÖH a térinformatikai alapra helyezett nyilvántartás érdekében nyert, lehetővé teszi a munkatársak számára, hogy számítógépen mindenki számára hozzáférhető legyenek a pontos adatok. Bemutatta azokat a diagrammokat, amelyekből világossá vált, hogy a hét Iroda munkatársainak leterheltsége nem arányos. Kiemelte az Alföldi Műemlékhelyreállító KHT tevékenységét, s elmondta, hogy a szakreferensi csoport is átkerül a KHT-hez. A dologi keret idén 227 millió forinttal kevesebb lesz, de a személyi keretek erre az évre is biztosítottak.

Nagy Zoltán

Ez már Pécs éve

Pécs 2010-ben Isztambullal és a Ruhr-vidékkel közösen viseli az Európa Kulturális Fővárosa címet. A kulturális évad ünnepélyes megnyitóját kiemelt sajtófigyelem kísérte 2010. január 10-én, több mint 250 sajtóorgánium vett részt a különleges eseményen. Ebben az évadban 350 támogatott program, 80-100 regionális társprogram, valamint 100 civil program csábít a mediterrán hangulatú városba.

A Pécs2010 Európa Kulturális Fővárosa program kulcsberuházásai közül elkészült a Közterek és parkok újjáélesztése program nagy része, amely azért is örömteli, mert számos program helyszínévé kapnak szerepet a megvalósuló projektek során. Átadták a pécsieknek a megújult Tettye-parkot, Uránváros főterét és kapcsolódó közterületeit, a Pécs-Megyer városrész központi részét, a Köztársaság teret, a Kórház teret, a Rókus sétányt és a Diana teret is. A város legfontosabb és legnépszerűbb helyszíne a Széchenyi tér, amely végső formáját tavasszal nyeri el, de már szilveszter előtt birtokba vehette a lakosság. A téren adott koncertet a világhírű rendező, Emir Kusturica a No Smoking Orchestra nevű zenekarával, és itt zajlott a nagyszerű megnyitó ünnepség is január 10-én, tizenötezer tömeg előtt.

A Dél-Dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont átadását a kivitelező június 23-ra vállalta, jelenleg ez az építkezés a kivitelezési szerződésben tervezettnél egy hónappal előrébb tart. Itt rendezik meg a szeptember elsejei országos tanévnyitó ünnepséget. A Nagy Kiállítótér – Múzeum utca rekonstrukció elnevezésű projekt nyolc múzeumépület felújítását, kertjeinek parkosítását, a kapcsolódó utcák és közterületek rekonstrukcióját, a múzeumépületek berendezését és informatikai fejlesztését tartalmazza. A Káptalan utcai múzeumépületeken túl magában foglalja az úgynevezett Régi Vármegyeháza Papnövelde utcai épületét is, annak teljes belső felújítását és földszinti bővítését. A kulcsprojekt átadását a kivitelező 2010 áprilisára vállalta. Ez a kiállítótér a helyszíne a *Magyarok a Bauhausban* című kiállításnak és a *Nyolcak Európája* című tárlatnak.

A Pécsi Koncert- és Konferenciaközpont a Dél-dunántúli régió legnagyobb befogadóképességű, multifunkcionális hangversenytermeként, kulturális rendezvényhelyszínként és konferenciaközpontként működő középülete lesz. Szerkezete jelenleg félkész, vagyis 50 százaléka megépült. A tervek szerint decemberben rendezik meg falai közt a Pannon Filharmonikusok által tervezett *OpenOpus Fesztivált*, amely voltaképpen a koncertterem finom-behangolását elősegítő koncertsorozat, hasonló, mint annak idején a Művészetek Palotája hangversenyterme beavatása során is történt.

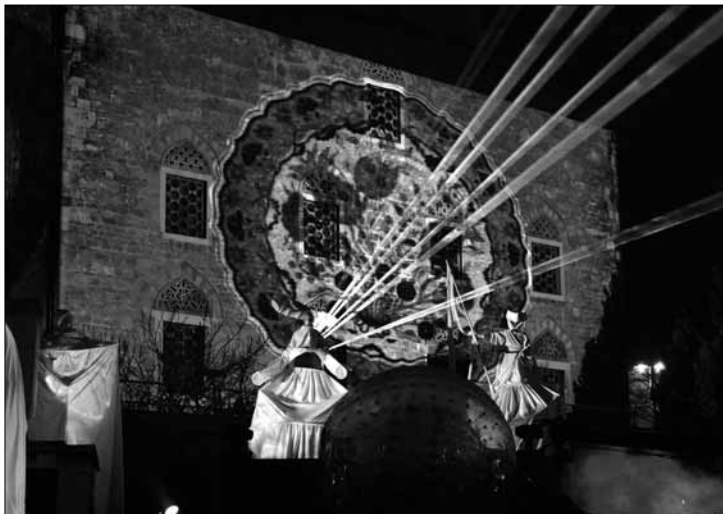
A legösszetettebb projekt, a *Zsolnay Kulturális Negyed*, mind a beruházás összegét, mind az épületállomány nagyságát tekintve. A Pécs2010 Európa

Kulturális Fővárosa program egyik legjelentősebb fejlesztéséről van szó. A Zsolnay Gyár mára leromlott állapotú, és zömében hasznosítatlan műemlék épületeinek felújítása, s a különféle kulturális, közművelődési és oktatási funkciók ide telepítésével pezsgő kulturális negyed és rekreációs területé alakul majd. Átadása öt szakaszban történik. Először a mauzóleum oroszlanos sétánya, a díszkapu és a világhírű Gyugyi-gyűjteménynek otthont adó Sikorsky-ház műszaki átadása várható a tavasszal. Ezt követi a Gyermek és Családi Negyed a Bóbita Bábszínházzal, a Pécsi Galériával, a tudomány és technika házával a nyár végén. A harmadik ütembe kerültek az alkotó negyed épületei és a mauzóleum épülete, a negyedik csomagba a Míves Negyed októberi határidővel. Az ötödik ütem az Egyetemi Negyed épületeit foglalja magában, ennek elkészülte ez év végére várható.

A Pécs2010 Európa Kulturális Fővárosa programjai rendkívül sokrétűek, hiszen közel félezer projekt valósul meg, amely lebontva kétezer kulturális eseményt tartalmaz. Nem könnyű súlyozni ebben a programhalmazban, de ha csak az építészetre, valamint az építészet és a képzőművészet szoros kapcsolatára épülő megnyilvánulásokat nézzük, már az is igen gazdag és színvonalas eseményeket kínál a Pécsre látogatóknak. „A művészettől az életig” – *Magyarok a Bauhausban* című kiállítás például a Berlieni Bauhaus Archiv közreműködésével valósul meg. A pécsi úgynevezett bauhäuslerék – *Breuer Marcell, Forbát Alfréd, Joban Hugó, Molnár Farkas, Stefán Henrik, Weiminger Andor* – munkásságáról ad számot, de rajtuk kívül a Bauhausban, illetve annak környezetében működött további magyarok, valamint *Josef Albers, Walter Gropius, Johannes Itten, Vaszilij Kandinszkij, Paul Klee, Oskar Schlemmer, Theo van Doesburg* munkásságából kíván felvillantani részleteket.

Látványterv a Zsolnay Kulturális negyedhez

Pillanatkép a január 10-i látványos megnyitóból

Fotó:
Körtvélyesi László

A Színerő – Léptékváltás elnevezésű projekt lényege, hogy egy nagyméretű ipari térben a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kara Doktori Iskolájának hallgatói tanáraik vezetésével táblaképnél nagyobb festmények és színes térbeli művek alkotására kapnak lehetőséget. A nagyközönség az itt készült

művek megtekintésén túl betekinthez az alkotó folyamatba is, valamint részt vehet a neves művészettörténészek, építészek és színtankutatók által vezetett, a szín és az épített környezet kapcsolatával foglalkozó konzultációkon.

Az építészet és Kontextus rendezvénysorozat a Dél-Dunántúli Építész Kamara jóvoltából gazdag tematikát ölel fel, hiszen tartalmazza többek közt az EKF városfejlesztési pályázatok albumának bemutatóját, az építészeti műhelyek pécsi rezidensprogramjait, építészeti kiállításokat, kortárs építészeti műhelyek bemutatását, valamint különböző hazai és nemzetközi konferenciákat az építészet köréből. Szintén az építészethez kapcsolódik a Pécs – Public Arts – Vasarely elnevezésű program. Victor Vasarely neve szorosán kötődik Pécshez, már csak a Vasarely Múzeum gyűjteményén keresztül is. A művész ugyanakkor más formában is láthatóvá kívánta tenni munkásságát: hagyatékában fennmaradtak olyan tervek, melyek az op-art és a street art sajátos ötvözeteként közterekre, házfalakra készültek. A program utcai akciókkal, fényfestéssel és sok egyéb módon kívánja a városlakók és az ide látogatók számára még láthatóbbá, hozzáférhetőbbé, megélhetőbbé tenni a Vasarely-hagyatékot. ■

– tudósítónktól –

A Szellemi Kulturális Örökség védelméről

Az emberiség szellemi kulturális örökségének védelme, megőrzése az épített és természetű örökséghez hasonlóan megkerülhetetlen és halaszthatatlan feladat. Ezért a Szellemi Kulturális Örökség védelmében 2003. október 17-én az UNESCO Közgyűlésének 32. ülészsaka keretében a tagországok képviselői nemzetközi egyezményt fogadtak el. Az egyezmény Magyarországon – törvényként – 2006-ban lépett hatályba. Ennek eredményeképpen a szellemi kulturális örökség, azaz a *szájhagyomány útján terjedő tradíciók és kifejezések, az előadóművészek, társadalmi gyakorlatok, rituálék és népszokások, valamint a hagyományos népművészetek* védelmére és megőrzésére – az egyezmény életbe lépését követően, a konvenció értelmében – most már *megfelelő jogi eszköz* is létezik. Az UNESCO államai által 2003-ban aláírt nemzetközi egyezmény egységes szellemű útmutatóként és jogi keretként szolgál a világ számára a szellemi kulturális örökség védelméhez.

Az egyezmény célja: a szellemi kulturális örökség megőrzése; az érintett közösségek, csoportok és egyének szellemi kulturális öröksége tiszteletének biztosítása; a szellemi kulturális örökség és annak kölcsönös elismerése jelentőségének helyi, nemzeti és nemzetközi szinten való tudatosítása, valamint a nemzetközi együttműködés és segítségnyújtás fejlesztése. A nemzetközi konvenció előírja többek között a megfelelő intézményrendszer kiépítését, valamint egy nemzetközi kormányközi bizottság felállítását a szellemi kulturális örökség védelmére. 2008. szeptemberében megalakult a Szellemi Kulturális Örökség Magyar Nemzeti Bizottsága is. A szakmai testület tevékenységével elősegíti, hogy az emberiség szellemi kulturális örökségének megőrzése Magyarországon széles körben elfogadott és elismert eszmévé váljék. A szellemi kulturális örökségért felelős miniszter szakmai tanácsadó testületként működő bizottságba öt minisztérium (FVM,

NFGM, KM, OKM, ÖM), a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, az Országos Széchényi Könyvtár, a Hagyományok Háza, a Magyar Művelődési Intézet, az MTA Néprajzi, Zenetudományi, Nyelvtudományi és Irodalomtudományi Intézete, a Magyar UNESCO Bizottság Titkársága, a Néprajzi és a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, továbbá több egyetem és az Európai Folklor Központért Egyesület delegált tagot.

A Bizottság alakuló ülésén elsőként a *Népművészet Mestere díj kitüntetettjeinek tudását* és tevékenységét, valamint a mohácsi busójárást javasolta felvenni a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékébe, az utóbbit „Az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listájára” is. A busójárást a Szellemi Kulturális Örökség Tanácsa tavaly szeptemberben a listára felvette, elfogadta. (A mohácsi busójárást Nemzeti Jegyzékre történő felvételét Mohács Város Önkormányzata kérte, a bizottság pedig úgy döntött, hogy megfelel a jelölés kritériumainak. Kitűnő példája a hagyományozódásnak, az identitás és a folytonosság megnyilvánulásainak.)

A Bizottság feladata összeállítani a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékét, valamint ajánlást tenni a kulturális kormányzat számára, hogy a nemzeti jegyzék mely elemeit jelölje *Az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listájára*, illetve *A sürgős védelmet igénylő szellemi kulturális örökség listájára*.

Az egyezményhez eddig csaknem száz ország csatlakozott.

A Világörökség Magyar Nemzeti Bizottsága s a Szellemi Kulturális Örökség Magyar Nemzeti Bizottsága az UNESCO keretein belül együtt képviselik az épített és szellemi kulturális kincseinket, az ÖRÖKSÉG e számtól kezdődően már csak ezért is örömmel ad helyet és teret az utóbbi terület értékei, illetve hírei, eseményei bemutatásának.

A Hagyományok Háza-álmom

A Hagyományok Háza 2001-ben alakult azzal a céllal, hogy a népművészet országos központja legyen, olyan irány-, példamutató és egyben szolgáltató intézmény, amely a néphagyományt a maga komplexitásában mutatja be. Az elmúlt nyolc év arra volt elég, hogy a mindennapos túlélésért folytatott küzdelemben az addig egymástól függetlenül működő, három különböző terület – a színpadi művészet, a kutatás és az oktatás – összefogásából létrejött új egység kivívja magának a létezés jogosultságát. Azóta bebizonyosodott, hogy ez a három terület összetartozik, egymást kiegészítve sikeresebben érhetik el a közös célt: a néphagyomány megszerettetését, megismertetését.

HONT ANGÉLA

De mi is történik a mindennapokban az első kerületi Corvin téren, a budai polgárság kérésére a 19. század végén felépített Budai Vigadó épületében?

A színházteremben és próbatermekben a művészeti egység, a Magyar Állami Népi Együttes táncosai és zenészei próbálnak, vagy mutatják be munkájuk gyümölcsét az értő, érdeklődő közönségnek – néphagyományt ismerőknek és nem ismerőknek, külföldieknek és hazaiaknak, gyerekcsoportoknak és időseknek – esténként, délutánonként vagy akár délelőttönként. Az 1951-ben alapított együttes feladata a magyar néphagyományt a színpadon, művészi formában bemutatni, az őket néző közönséget elkápráztatni, elgondolkodtatni. Az igazi siker azonban az – mint minden művészeti ágnál – ha őket nézve néhány percre elfeledkezünk mindennapi gondjainkról. A Kárpát-medence gazdag tánc- és zenekultúráját hol eredeti, autentikus formában, de a színpad törvényeire igazodva viszik színpadra, hol historikus vagy dramatikus táncjátékok alkotnak, hol pedig az eredetiből táplálkozva varázsolnak eléink kortárs, a 21. század technikai vívmányait maximálisan kihasználó látványszínházat. Az őskölt örökölt népzene és néptánc az alkotók számára olyan, mint az anyanyelv, amelynek segítségével estéről estére kifejezhetik mindazt, ami őket mai világunkban foglalkoztatja.

A Hagyományok Háza befogadó intézményként igyekszik saját együttese repertoárján túl megmutatni mindazokat az eredményeket, amelyeket mások a néphagyományhoz kötődő színpadi műfajban elértek, így rendszeresen láthatóak színpadán a hazai és határon túli táncgyűjtések, zenekarok előadásai. Olyan hiánypótló, összefoglaló sorozatokat indít, mint amilyen a „Dúdoltam én...”, amelyben az elmúlt harminc év népdalénekesinek pályáját tanítványaiikkal együtt, egy-egy estébe sűrítve mutatja be. Az intézmény másik nagy egysége, a Népművészeti Módszertani Műhely a hagyományos tudás átadásáért felelős. Délelőttönként az iskolai csoportoknak szervezett foglalkozásokon a gyermekeknek, délutánonként a tanfolyamokon a pedagógusoknak és közművelődési szakembereknek adják át mindazt az elméleti és gyakorlati tudást, amit a néphagyományból megtanulhatunk. A népi ékszerek készítésétől az énektanulásig, a táncoktatástól a szőnyegkészítésig, a mesemondástól a hímzésig található szakkör és akkreditált tanfolyam a repertoáron. Péntek délutánonként az egészen kicsinyek zsbongásától han-

gos a ház, az aprók táncában hétről hétre bizonyítást nyer, hogy a játék, a zene, a tánc, a barkácsolás gyerekeknek és szüleiknek vagy akár nagyszüleiknek egyaránt izgalmas, élményteli foglalatosság. A kézműves tanfolyamokon bárki belekóstolhat a népi kézműves szakmák rejtelmébe a csipkeveréstől a kosárfonásig – a megfelelő szakma kiválasztásában pedig segíthetnek a Hagyományok Háza részeként működő Népi Iparművészeti Múzeum időszakos kiállításai a szemközti Szilágyi Dezső téren. Az intézmény aktív memóriája a *Lajtha László Folklórdokumentációs Központ*. Munkatársai azon dolgoznak, hogy a kezdetektől napjainkig Magyarországon felhalmozott, a Kárpát-medence vagy akár távolabbi tájak bármely etnikumának folklórkincsét (főként a népzene- és néptáncgyűjtéseket) a korszerű digitális technika és az internet igénybevételével mindenki számára hozzáférhetővé tegyék. A munka felgyorsulását, látványos eredményeket remélhetünk a most beinduló „*Jövők öröksége XX. XXI.*” című projekttől. A másfél éves, több mint 200 millió összköltségvetésű, az EGT/Norvég Finanszírozási Mechanizmusok által támogatott projekt eredménye lesz a kilencvenes évek végi gigantikus Utolsó Óra-program eddig ki nem adott gyűjtéseiből készített ötven CD, hét új szakkönyv és egy kibővített, korszerű, könnyen hozzáférhető adatbázis a digitalizált gyűjtésekből.

Az intézményben a *tudományos munka* (gyűjtés, archiválás, digitalizálás) eredményei mindenki számára azonnal megismerhetővé válnak: művészi formában a Magyar Állami Népi Együttes táncosai, zenészei által, ismeretterjesztő formában pedig a tanfolyamokon és gyerekfoglalkozásokon.

A Hagyományok Háza-álmomból lassan valóság válik: a három nagy terület egy épületben, egymást kiegészítve és szolgálva küzd ugyanazért a célért, azért, hogy a 21. században az őseinktől örökölt eredményeket és tapasztalatokat mindenki megismerje és használja. Mert a néphagyomány nem múzeumi tárgy, nem féltve őrzött, messziről csodálandó luxuscikk, hanem olyan hasznosítható és hasznosítandó szellemi kulturális örökség, amely mindannyiunk életét szebbé, jobbá, tartalmasabbá teheti. A Hagyományok Háza megálmodói, fenntartói és munkatársai hiszik azt, hogy a paraszti hagyományokat ismerő és szerető egyének a művészeteket értő, a közösséghez (családhoz, baráthoz, nemzethez) tartozás tudatának és az alkotás örömeinek megtartó erejéből táplálkozó boldog életet élhetnek. ■

Kemény Bertalan Magyar Örökség díja

Az 1995-ben Farkas Balázs – Fekete György és Makovecz Imre által létrehozott Magyar Szellem Látthatatlan Múzeuma által felkért Bírálóbizottság 2009. december 19-én, a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében tartott ülésén – hat más jeles személlyel és életművel egyetemben – Magyar Örökség kitüntető címmel tagjai sorába felvette a Falugondnoki hálózat szellemi atyját, Kemény Bertalant.

Kemény Bertalan a hatvanas évek kiűtkereső nemzedékének legcsendesebb szavú, ám mégis legnagyobb hatású képviselője a BUVÁTI, a PestTerv és a VÁTI településtervezője, a Falufejlesztési Társaság megalapítója és egykori elnöke, a Falugondnoki Hálózat szellemi atyja és megteremtője, a Csütörtöki Iskola faluszeminárium kezdeményezője volt. Hatalmas történeti tudásából, táj- és gazdálkodási ismereteiből könnyen megélhetett volna, de sosem voltak kész, előre gyártott sémái, javaslatai. Helyette megpróbálta feltenni a valóságos kérdéseket a falu jelenéről és jövőbeni sorsáról, majd közösséget vállalva az ott élőkkel minden gondolatát és energiáját nekik szentelte.

Minden erejével ellenezte az Országos Település-hálózatfejlesztési Konceptiót, amely szerepkör nélküli és megszüntetendő emberi közösségekről, kistelepülésekről intézkedett. Kemény Bertalan az általa modellnek tekintett dán népfőiskola mintájára a helyi szellemi műhelyek kialakítását szorgalmazta a mindennapok megkönnyítése és a távlatok megteremtése érdekében. Az együttműködés tanítható és tanulható – vallotta, és ebben segítséget nyújthatnak a műhelyek. Ennek jegyében tette fel a kérdést, hogy miért nem használjuk ki a csereprogramokban rejő lehetőségeket, miért nem utazunk tanulni a másik faluba. Számolt a közigazgatás koncentrációjával, az önkormányzatiság elmozdulásával a kistérségi szint felé. Modellszerűen azt képzelte, hogy direkt demokrácia megvalósulhat úgy, hogy a körjegyzőségeken belül az egyes településeken a falugyűlés intézi a közösség ügyeit.

A falu fejlettségét nem a gazdasági és infrastrukturális mutatókkal mérte, hanem a lakosai közti kapcsolatrendszerrel. Ezért alapérték nála az egymásra figyelés, a kérdezni tudás, az egymástól tanulás, a generációs ismeretátadás. A kérdések, a válaszok, a közös útkeresés, az élmények összeszövik azt a hálózatot, amittől a falu lakói közösséggé válnak. Így a biogazdálkodás és a lokális fejlesztő csapat ugyanazt a célt szolgálja – közösséget építeni, élhető és megtartó világot teremteni hétköznapi technikákkal. Településtervezőként dolgozva fogalmazta meg híres mondását: „nem a vidék népességmegtartó képességre van szükség, hanem a képességmegtartó népességre”. Kemény Bertalant a Falufejlesztési Társaság nevében *Krizsán András* építész elnök javasolta a Magyar Örökség díjra. A laudációt *dr. Csatári Bálint* tartotta.

*

„*Akik egy kútból isznak, akik egy kemencében sült kenyérből esznek, akik egymást este őrzik, akik házaikat kölcsönösen közös erőből egymásnak felépítik, akik ugyanazon halotti padon pihennek, akik egymásnak sírokat*

ásnak és halottaikat közösen kiviszik, akik a halotti tornán az elhunyt érdemeit dicsérik, s akik a háttamaradotokról gondoskodnak – azokat nevezik szomszédságoknak” – írta Kemény Bertalan, a kertész-mérnök-ből lett szelíd, barátságos és következetes falufejlesztő, lokális közösség- és emberi kapcsolatépítő, a mi híres „homálybogozónk”, amikor az egyre inkább széteső helyi társadalmú magyar vidéki települések gondnoki rendszerének megteremtésén, az általa létrehozott Falufejlesztési Társaság tagjaival közösen gondolkodni kezdett. Sokunk példaképe, Berci bácsi, súlyos megpróbáltatások és nélkülözések évtizedei után jött

rá, hogy szinte ez az egyetlen esély a magyar vidék értékvesztő társadalmi világának legalább részleges megmentésére, újratertésére.

Számos – a szűkebb szakmában csendesen is méltó figyelmet kapó – országos vidékjáró kutató-tervező feladat és terepmunka elvégzése nyomán, azok tapasztalataira építve alapította meg Ő a Magyar Falu- és Tanyagondnokok Hálózatát. S a ma is virágzó, szervezet, mely képletesen szólva Kemény Berci *Mustármagjából* sarjadt, azzal a nemes és sikeres küldetéssel indult útjára, – mint

azt az alapító maga is írja: „*sikerülnie kell közösen megtalálnunk azt az ügyünkhez méltó gyakorlati szellemiséget, melyben jó egyensúlyban található meg az elkerülhetetlen intézményesülés és a családiás, közvetlen emberi kapcsolatok egyaránt*”.

S ami létrejött általa, – sok-sok töprengés után, közvetlen munkatársai erős akaratára is építő szilárd meggyőződés és megszámlálhatatlanul sok beszélgetés, valamint a szervezett képzések tanulsága alapján, – végül is abból indult ki, hogy „*bizony nemzedékeken át megszoktuk, hogy mások mondják meg nekünk azokat a dolgokat, amiből semmi közük sincsen*.” Úgy nevelt, – mily csodálatos kifejezése ez Tőle – „*falutársakat*”, hogy azok a „*szívükkel is közelítve a dolgokhoz és a helyzetbe*” tudjanak jó döntéseket hozni.

Kemény Bertalan munkássága valóban magyar örökséggé válik, mikor szelíd és fontoltan építkező falugondnoki hálózatának modellje a szomszédos országokban, a Kárpát-medencében is terjed.

De szellemi-sprituális hagyatékának fontos tézisei, az egyszerűen és nagyszerűen fogalmazott mondataiban – a gondnokok képzésére készült olvasó-tankönyvekben – is ott lapulnak: „*Vissza kell adni a kocsmái beszélgetések, a családi összejövetelek, a szomszédolások, a közügyek félelem nélküli megvitatásának, az egymást megismerő, lélektől lélekig jutó megbírt beszélgetések becsületét egyaránt*”.

S ha valóban ezt teszi az alapító szellemét, falu- és tanyagondnokolási gyakorlatát tovább vivő több száz követő, akkor az örökhagyó Berci bátyánknak az a tétele is teljesül: „*Nem kevés az, ami rajtunk áll vagy bukik*”. ■ *Csatári Bálint*

1 Az idézőjel közé zárt illetve dőlt betűs szavak szó szerinti hivatkozások Kemény Bertalan írásaiból.

Túl a huszonnegyedik órán

a falusi örökségvédelem társadalmi háttérééről

TAMÁSKA MÁTÉ

Az elmúlt ötven évben a magyar falu, képletesen szólva, „levetkőzte hagyományait”. Itt-ott még maradt mutatóba vasárnapi viselet, máshol a lakodalmas menet kurjongat porlepte pajzanságokat. A népi kultúrát levetkőző vidékiek nem lettek „meztelenek”, hiszen felöltötték mindazt, amit a modernizáció számukra kínálni tudott. A letűnt világ színpadai kellékeiként százával akadnak települések, ahol utcahosszan sorakoznak az így-úgy korszerűsített parasztházak. A tárgyi örökség e legszívósabb rétegének védelme, a pannon táj karakterét formáló beépítés, sajátos arányrendszer megőrzése messze nem a tájházakhoz és a skanzenekhez hasonlatos múzeumi feladat, sokkal inkább urbanisztikai, térségfejlesztési kérdés, ahol a műemléki érveket a társadalmi környezet nap, mint nap felülírja. Településképi értékű épületeink megmaradását nagyban befolyásolják az ingatlanpiacon uralkodó divatok, azok a sztereotípiák, amik a „rég-i parasztház” fogalmához kötődnek. Nyolc magyarországi és határon túli helyszínen, immár negyedik éve folyik az a kutatás, amely e folyamatok jobb megismerését tűzte ki céljául. A tárgyban korábban született írások, az elkészült interjúk, helyszíni megfigyelések, a reprezentatív felmérés összesen 600 felvett kérdőívének birtokában érdemes átgondolni, milyen társadalmi korlátokba ütközik a paraszti épített örökség védelmét szem előtt tartó szakma, illetve, milyen megoldások születhetnek ezek kezelésére. A felmérés helyszíneinek kiválasztásában alapvető szempont volt, hogy azok a szó gazdasági és társadalmi értelmében élő, vitális települések legyenek. Másképp fogalmazva: nem elhagyott házak fizikai értelemben vett megőrzési lehetőségeire voltam kíváncsi. A nyolc helyszín közül négy található Magyarországon: Szendrő, Tiszafüred, Nagykárocsony és Sukoró. Ezek egy-egy tipikusnak mondható kistelepülési szituációt testesítenek meg. *Szendrő* falusias kisváros Borsod megyében. Az elmúlt rendszerben a bejáró munkahelyek mellett a háztáji gazdálkodás mindvégig jelentős volt, így a parasztporták mögött többnyire ott állnak az utóbbi másfél évtizedben funkciójukat veszített gazdasági melléképületek. A másik falusias kisvárosi helyszín *Tiszafüred*, ahol a víztározóhoz kapcsolódóan a szocialista időkben országos jelentőségű fejlesztési beruházások valósultak meg, amellyel párhuzamosan a házállomány a hetvenes évektől jelentősen bővült, illetőleg kicserélődött. A Dunántúlon kisebb falvakat választottam. *Nagykárocsony* új község, a második világháború után hozták létre. Arculatát az ONCSA házaktól örökölte, a népiességet a modern egyszerűséggel ötvöző profil határozza meg. Mind a mai napig relatíve zárt falusi közösséget alkot. Jelentős mezőgaz-

dasági potenciája mellett a legnagyobb munkáltatóknak a dunajvárosi ipari üzemek számítanak. A Velencei-tó partján található *Sukoró* az előbbivel szemben két eltérő szociológiai háttérű lakosságnak ad otthont. A helyben született legidősebb generáció még a paraszti világban szocializálódott, míg a Budapestről beköltözőknek gyakran már a szülei is hivatalnokként keresték kenyerüket. A falu lakosságának közel felét kitevő beáramló népesség egyrészt a megmaradt falusi portákba, másrészt a szőlőhegyi nyaralók luxuslakásokká alakuló házaiba költözik. A felmérés tanulsága, hogy a vidéki lakosság körében máig erős az urbanizációs törekvés. Úgy tűnik ez a folyamat hatvan évvel a választóvonalnak tekinthető második világháború után is elevenen él. A vidéken felnőtt fiatalok ragaszkodnak a városi építészeti mintákhoz. Ha felfedezhető némi nosztalgia, az a szőlőhegyek présházainak hétköznapi forgalomból kivont tereire korlátozódik. A falukép megőrzésére tett kísérletek csak a vélt, vagy valós urbanizációs hátrányok leküzdésével párhuzamo-

A nádtető ma már presztízsanyag, és szociológiai értelemben éppúgy felsőközéposztálybeli státuszszimbólum, mint az udvarképhe betolakodó medence

A falusi posztmodern néha megbökkentő történeti párbuzamokat produkál: a falusi új elithez tartozó vállalkozó kastélyyszerű lakóháza elé „bintóbebjátó” is került

A falukép-védelem a szőlőbegyek esetében relatív könnyű helyzetben van, hiszen a tulajdosok a pincéknél ritkábban ragaszkodnak a mai életvitel diktálta bővítésekhez és műszaki fejlesztésekhez

*Fotók:
Tamáska Máté*

san lehetnek sikeresek a relatív szegénységük révén jelentős értékeket konzerváló községekben. Mindez nem szorosan vett műemléki hatáskör, de faluképi védelem esetében mindenképpen számolni kell következményeivel.

A második fontos megállapítás, hogy bár *nem beszélhetünk „népi” társadalomról* bizonyos, a lakóház megjelenésébe közvetlenül beszóló szokások falun élőbbek, mint a városokban. Ilyen, hogy a zártabb jellegű falvak ízlésében erős a helyi mintakövetés. Különösen Nagykarácsonyban tapasztaltam ezt, ahol az elmúlt négy évben jelent meg és terjedt el a kerti medence, a rikító színhasználat, vagy a műanyag nyílászáró. Sajnálatos, hogy ez utóbbit egy alapvetően üdvözlendő törekvés, az államilag támogatott fűtéskorszerűsítési pályázat is gyorsította. Vidéken a rendben tartott régi portát számon tartják, lakóját megbecsülik. Függetlenül a felújítás tényleges műemléki értékétől, szépnek találják az ilyen épületet, mert újszerű, gondozott. A műemlékvédelemnek arra kell törekednie, hogy minél több elfogadható minőségű, példa értékű rehabilitá-

ció valósuljon meg, lehetőleg a falusiak által rendszeresen használt utcákban. Ezt elősegítendő az építészeti előírásoknak nem csupán negatív korlátozásokat, de választási alternatívákat is kínálniuk kell. Szülessenek bármilyen ötletes títustervek, ha azok nincsenek képként bemutatva, vajmi kevés a hatásuk. A lakóparkok beruházói tisztában vannak ezzel, ezért nem látunk egyetlen reklámot, ahol műszaki rajzokat kínálnának a vásárolóknak.

Harmadszor, a *településképi örökség megőrzéséhez elsősorban a vezető réteg támogatására van szükség*. A felmérés alapján éppen a helyi gazdaságban, közéletben legaktívabbak számára idegen lakóforma a modernizálódó parasztház, még akkor is, ha egyébként szívesen látnának egy egységes megjelenésű, takaros főutcát a községben. Mivel e csoporton belül a pénzhiány a kisebbik gond, ösztönzőként nem anyagi támogatást, hanem a bürokratikus ellenőrzés egyszerűsítését kell kínálni. A külföldi környezetvédelmi gyakorlatban már ismert módon, gyorsított és egyszerűsített engedélyezési eljárást kell biztosítani a faluképet megőrző építkezések számára, valamint presztízsigényeket is kielégítő tervekre van szükség.

Negyedik tanulságként említhető, hogy a *falusi műemlékvédelem egyik bázisa sem helyi születésű*, mint azt a felmérés során Sukoró példázta, de számtalan más helyszínt is említhetnék. A nagyvárosokból menekülő, a falusi műemlékekhez vonzódo, vidéki viszonylatban egyértelműen jómódúnak számító réteg koncentrált megjelenése jelentős befolyásoló erővel hat. E réteg támogatásának módja megegyezik a falusi elitével: elsősorban az adminisztratív utak egyszerűsödését várják el.

Végül, elsősorban a kisebb, régebben mezőgazdasági jellegű, ugyanakkor modern kulturális intézményekkel, iskolákkal, művelődési házzal, könyvtárral, múzeummal rendelkező kisvárosainkban, mint amilyen Tiszafüred, egy helyben kitermelődő, a paraszti, kispolgári múlthoz pozitívan kötődő, értékrend kialakulása várható. A helyi értékvédő csoportok, egyesületek nem rendelkeznek kellő anyagi erővel, hogy álláspontjukat a valóságba is átültethessék. Ezért esetükben szükséges lenne a fokozott anyagi felkarolás módjain gondolkodni. ■

Felújítják a kamalduli remeteséget Majkon

Turisztikai központtá alakítják és felújítják a kamalduli szerzetesek 275 éve épült központját az Oroszlány közelében fekvő Majkon – tájékoztatta az MTI-t a Műemlékek Nemzeti Gondnokságának létesítményfelelős mérnöke. „A beruházásra uniós forrásból érkezett közel 800 millió forint. A felújítás során helyreállítjuk a remeteség jelenleg leromlott központi épületét, közösségi terek kialakítása mellett bemutatjuk a némaságot fogadott, fehérchuhás szerzetesek életét” – mondta el a tavasszal induló beruházásról Hajtun Eszter.

A főépület rekonstrukciója után patikamúzeumot alakítanak ki, ugyanis a kamalduliak saját patikát működtettek és gyógynövények termesztésével foglalkoztak, valamint könyvtárat hoznak létre. A vadászteremben életmódot bemutató kiállítással idézik meg a Dunántúl ezen részét felvirágoztató Esterházyak munkásságát, helyreállítják az előljáró dísztermét, legfelül pedig szárítópadlást rendeznek be. (MTI)

Ikonográfiai pontosítások az újra feltárt magyarvistai falképek kapcsán

SZABÓ TEKLA

A Kalotaszeg területén fekvő Magyarvista az erdélyi püspökség birtoka volt. Temploma a 13. század második felében épült, elsősorban gazdag faberendezéseiről ismert. Az egyenes záródású szentélyű falusi templomok csoportjához tartozik, de főfaragványai a szokásosnál díszesebbek. Hajóját 1498-ban megmagasították, és szentélyének boltozták. Freskóinak felfedése 1912 nyarán kezdődött el, a „nagy falképsorozat” 1913 áprilisában már „részben kifejtett” állapotban volt. 1913 júniusában-júliusában Gróh István folytatta a feltárást, s a hajó teljes felületét fedő freskókról II akvarellmásolatot készített. Miután az első világháború miatt a freskókat már nem restaurálhatták, ezért a gyülekezet 1920-ban bemeszeltette őket. Kiss Lóránd restaurátornak 2008 nyarán két jelenet restaurálására volt alkalma.

A mészréteg újbóli letisztítása több meglepetést is tartogatott: felszínre került egy, a Gróh másolatokról nem ismert töredékes Kálvária. A freskó központi része Máriával és Jánossal a diadalíven félköríves, szalagmintás keretbe foglalva látható. A kompozíció a déli oldalfalon, alacsonyabb vörös képkeretben, két lándzsás és háromszögű pajzsos lovag képével folytatódik. Az első dicsfényes, ősz hajú, köpenyes figura a kereszt felé mutat, ő Longinus. A második, Árpád-házi pajzsot, fémveretes bőrvet hordó fiatal, az oltár donátorának ábrázolása lehet. A falkép stílusa szerint az erdélyi italo bizánci stílu-

sú falképek csoportjába sorolható (Csíkszentimre, Felvinc, Óraljaboldogfalva). Valószínűleg 1320 után festették, ekkor lett Erdély püspöke a 27 éves Széchy András, I. Károly hű embere.

A déli falon újra felfedett későbbi, feltehetően a 14. század utolsó harmadára datálható „cosmata” képkeretbe foglalt ábrázolás, a Kolozsvár környéki trecento ihletésű freskók körébe illeszthető (Bádok, Fenes). A freskó – Gróh másolatán – a „Szent Miklós lecsendesíti a tengert” címen van azonosítva, amit átvett a szakirodalom is. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy nem csak egy püspökszentet látunk egy hajóval. A vitorlástól jobbra méltánytalanul elhallgatva a Madonna áll a régi Hodegétria ikonformulája szerint lefestve. Előtte egy tonzúras papi méltóság térdel. A püspökszenttől, feltehetőleg Szent Miklóstól balra id. Szent Jakab, a zarándokok védőszentje látható, aki jellegzetes kalapot és táskát visel. A szentek sora egy dicsfényes koronás figurával is kiegészült. A töredék a Madonnától jobbra, az utólagos déli kapu által roncsolt falfelületről került elő.

Az ábrázolás központi részének ikonográfiai azonosítása is felvet kérdéseket. Szent Miklós egyszerű matrózokat szabadított ki a tajtékzó tengerből. Vistán a hajóban pedig egy, az arcát maphorionjával elfedő nőalakra lehetünk figyelmesek. Homlokán csillag ragyog a Szűz egyik megnevezését illusztrálva: a Tengernek Csillaga. Szintén kilóg az ábrázolás sémájából az a fejét részben csuklyával fedő, tonzúras, imádkozó férfi, aki a hajót Mária kultuszképe felé vezet.

A falkép több kiegészítő ikonográfiai eleme a római Szent Péter bazilika híres Navicella mozaikján is megjelenik. Ilyen toposz a szárnyas szeldémonok

Magyarvista.
A hajó DK-i
nézete

Fotó:
Szabó Tekla

ábrázolása vagy a vitorlás közepén ülő, fejét kezével eltakaró apostol, akinek gesztusát Erdélyben Mária ismétli. Távlabbi kompozíciós hasonlóság a képtér jobb oldalán megjelenített donátor. Megjelenésük Vistán arra utal, hogy falképünk festője ismerte Giotto megfogalmazását, vagy annak egyik replikáját. Ugyanakkor a freskó más elemei jobban hasonlítanak azokra az 1400 körüli népszerű ábrázolásokra, amelyeken a hajó-egyház metaforát a Megváltó árbocra feszített képe is erősítette. Ezeket a hívőket már nem csak a 12 apostol képviselte, a vitorlásban a társadalom összes rétege megjelenik.

Vistán tehát a történeti Magyarország falképein egyáltalán nem ritka módon, egyedi megfogalmazással találkozhatunk, ami több ikonográfiai téma elemeit egyesítette. Szerintem a feltárt freskó csak a donátor ábrázolás összefüggésében értelmezhető. A kutatás jelenlegi álláspontja szerint ennek a második freskóciklusnak a megrendelője és a képi programjának kiötlője Czudar Imre lehetett, aki a Madonna jobbán védőszentjének kultuszképét festethette meg. A nagy képzettségű, kánonjogi tanulmányainak élő, a szépművészetek mestere címet kiérdemlő főpap 1386 és 1389 között volt Erdély püspöke. Még kinevezése előtt, 1374 nyarán, Székesfehérvár prépostjaként, V. Károly francia

királyhoz indított küldöttség tagja volt. A sikeres megbízás után visszatérve Avignont is érintette, ahol találkozott XI. Gergely pápával. Több hónapig tartó hosszú útjáról Rómán és Velencén keresztül 1374 őszenek derekán tért vissza. Életének fontos eseményeire utalhat feltételezett kettős megjelenítése is: a hajóban püspökké avatása előtti nagy zarándoklatára emlékeztetve tonzúrával és utazóruhában; püspökként süvegét Mária lába elé téve.

Valószínű, hogy Vistán egy sokkal hosszabb úthoz kérhetett támogatást, ami Mária és a fő közbenjáró szentek segítségével – élükön Szent Miklóssal, a purgatórium védőszentjével – a Paradicsomban érhetett véget. A Navicella római felirata is felér egy kérésrel, hogy Isten vezérelje a hívőket abba a kikötőbe, ami a megváltást hozza. Ez az, ami a zarándokokat is vezérel a Szent helyek felkeresésére. Az összefüggést erősíti Mária dupla megjelenítése. A *Stella Maris* az, aki ragyogásával a tenger háborgó hullámai közül kivezérli az áhítatos embert, őt követve az emberi élet útját járva biztosan célhoz érhet.

Rövid ismertetőm, remélem, segít rámutatni a freskók értékére, talán segítséget is nyújt Magyarvista lelkészének a szinte száz éve azonos forrásproblémák megoldására. ■

Schmahl Henrik móros stílusának egy elpusztult emléke a Rákóczi úton

TORMA ÁGNES

A Rákóczi út 72.,
mint
Mezőgazdasági
Múzeum 1900.
körül

Fotó: Erdélyi
Mór, Magyar
Mezőgazdasági
Múzeum
Fotótára
I.sz. VII.1582.

Schmahl Henrik (1846-1912) ismert épülete, a mai Uránia Filmszínház mellett egy másik, időközben elpusztult alkotását szeretném bemutatni, mely az iszlámos stílusjegyek homlokzaton történő alkalmazásának egy, az Urániánál előrehaladottabb stádiumát képviseli. Az Andalúziát első kézből ismerő Schmahl az 1898-ban tervezett Rákóczi út 72.sz. épülete homlokzatán alkalmazta legmerészebben az iszlámos elemeket. Mindez egyrészt a teljes homlokzatot beborító keleti mustrás díszítésben, másrészt a „mutatóban” alkalmazott muqarnasos dekorációban, valamint a homlokzatok földszinti és félemeleti árkádokat idéző kialakításában nyilvánul meg a keleties stílus. Az építési iratok fennmaradásának értékét növeli az, hogy eddigi ismereteink szerint ez az egyetlen dokumentum, melyben a Schmahl épületeire jellemző „mór stílust” nevesítik.²

Az öttengelyes, mezzanin szinttel négyemeletes

lakó- és üzletház³ megrendelője az a Stern Károly volt, aki az 1891-ben Schmahl-lal tervezetett, jelenleg a Volksbanknak otthont adó Rákóczi út 7. épület kapcsán még perrel fenyegette az építésszt⁴, de e hét évvel későbbi megbízásával már megelégedését fejezte ki neki. Noha a megbízatáskor nem volt tervbe véve, a Városligeti történelmi épületcsoport

1 MAGYAR Vilmos: Schmahl Henrik. In: Építő Ipar (1912. 0908.) 36.sz. 346-48.

2 „...a mór stílus követelményeinek megfelelően egy rácsot kell alkalmazni.” BFL IV. 1407. b. III. üo. 40625/1899.

3 A homlokzati terv (tanácsi engedélyezési szám: 43240/1898-III) a Magyar Építészeti Múzeum tervanyagában lelhető fel. Ezúton köszönöm meg Prákalvi Endrének és Fehérvári Zoltánnak, hogy a tervet megtekinthettem.

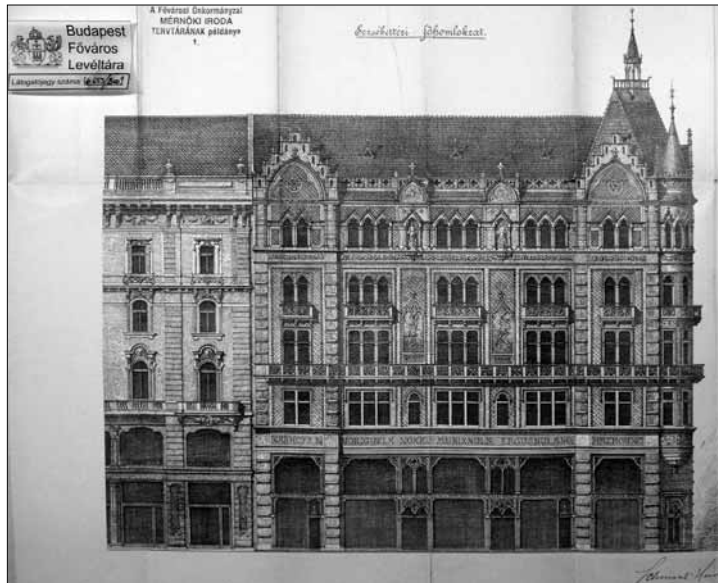
4 FÁBIÁN Gáspár: Nagy magyar építőművészek, Budapest, 1936. 33-7.

veszélyessé válása miatt egy kényszerülte lépés következtében Schmahl ezen épületének jutott az a „megtisztelő” szerep, hogy befogadja a Mezőgazdasági Múzeum kiállítása nagy részét⁵ ideiglenes jelleggel 1899-től 1904-ig.⁶

Az Uránia sztalaktitos zárópárkányával megegyező Rákóczi út 72. koronázópárkányá alatti dekorációt is a mór építészetből eredeztethetjük, mint például az alhambrai Mexuar-udvarból⁷. A legfelső szint tengelyeket elválasztó falsávjait díszíti a legjellemzőbb iszlám díszítési forma: a *muqarnasos* szerkezet. Az egyedülálló, háromdimenziós, félkúp alakú apró fülkéket ékesítő, muqarnas e megjelenésében maradt távoli tanúja a közel-és közép-keleti rendszerint negyedgömb-kupolába faragott eredeti megfelelőjének. Ezen hármas ablakcsoportokat elválasztó, törpepillér-párokon nyugvó fülke a muqarnasborításnak köszönhetően idézi a mecsetek mihrábfülkéjét. Az Uránia dísztermi kupolájának muqarnasa után ez áll még közel a muqarnas iszlám építészetbeli eredeti megjelenéséhez. Schmahl a félreismerhetetlenül iszlámos, nagy térigényű tagozatoknak a budapesti utcafronton való „felvillantásához” maximálisan igyekezett kihasználni a zárt sorú beépítés és a sík homlokzatban rejlő meglehetősen korlátozott lehetőségeket akkor, amikor a homlokzat mélységét és felületét bontotta, változtatta az imént ismertett módon. A térbeli mélységet kívánó muqarnasos díszítést csakis a homlokzat mélységi tagolásával mutathatta meg. E fülkéket betöltő muqarnasszal ellentétben az Uránia ismeretében már nem hat újdonságként az Erdélyi Mór felvételéről⁸ ismert zárópárkányzat alatti sztalaktitos díszítés, mely azonban még az 1898-as terven az ismeretett fülkéket megismétlendő azok törpeárkádorrá alakításával zárta volna a legfelső szintet. Bár a koronázópárkány nem a mihrábfülkéket idéző díszítéssel valósult meg, az Urániához visszanyúló sztalaktitos formának e helyütt még több teret engedett Schmahl, amikor az 1896-ban megvalósultnál jobban a fal sík elé ültette a sztalaktitos formákat.

A második emelet nyerte el talán a legnagyobb nyílásformálást a számárhátívbe foglalt csúcsíves ablakpárjaival. Az ablakokat egybekapcsoló számárhátív a tervrajz és a plaszticitást érzékeltető fekete-fehér fénykép alapján nem plasztikusan, mint inkább feltehetően eltérő színárnyalata révén emelhetette ki a második emeletet.

A mór motívumkincs másik hordozója a homlokzat földszinti és félemeleti csaknem egybefüggő egysége lett, mely szintek nemcsak díszítésük, de formájuk révén is a mór tereket idézték. Az üzletportáloknak kialakított másfélemeletnyi szint tervezésében Schmahl ezen 1898-as épületen vitte legtovább a falfelületek kiküszöbölését az ablakok érvényesülését elérendő, legalábbis, ami a földszintet illeti. Az Uránia mindkét (különösen az első) tervváltozatán és a Deutsch-üzletházon a portálok tengelyeit még masszívabb, kváderezett faltömegek választották el egymástól, melyek súlyosságuknál fogva kissé távolabb állnak a szerkezetében újító 1888-as Holzer-üzletház⁹ és a szóban lévő épület üzletportáljainak vasszerkezetes kialakításától. A falfelület mind kes-

kenyebbé, valójában oszlopformájúvá formálása, a mezzanin szint nyílásainak hatalmas félkörívekkel alakítása és a szinteket elválasztó fal minimalizálása olyan szerkezetet eredményezett, mely félköríves árkádsorhoz tette hasonlatossá az épület két alsó szintjét. Az épületet ilyen arcúra formálván Schmahl megtalálta a módját, az enyhébb éghajlati adottságokból eredően, az iszlám építészetben jellemzőbb tértagoló árkádsor formájának egy budapesti homlokzaton történő alkalmazására. A portálokat elválasztó tartószerkezetek ugyanis az *Alhambra* oszlopainak a budapestiek számára már az Oroszi-Mulatóból (az Uránia) ismert oszlop és mással össze nem téveszthető oszlopfői lettek, a félköríves portálok ívháromszögei pedig a mór formakincs legjelentősebb hordozói. Az iszlám épületek és részeik, mint az iszlámra oly jellemző félig nyitott – félig zárt tereket elválasztó árkádíveknek, amelynek a legismertebb mór építészetbeli példája az alhambrai *Oroszlános-udvar* – a nyugati építészetbe történő átültetésének problémája már a 19. századközepi Nagy-Britanniában felmerült.¹⁰ James Fergusson (1808-86) *Az indiai és keleti építészet története* című 1876-os könyvében ezen összeegyeztethetlenségnek tulajdonította az iszlámos épületek csekély számát, a stílus nehézkes meghonosítását Nyugaton. Az 1891-es *Stern-ház*, az Uránia és a Deutsch-ház földszinti szögletes kirakati nyílásai csak 1898-ra váltak az árkádíveket idéző félkörívesé. A faltömegek és nyílások arányától eltekintve, ha az Uránia épületét a korábbi terveknek megfelelően kivitelezik, akkor a Rákóczi út 72.-höz hasonló félköríves portálok szolgálnának bejáratként. E portálok lépnek elő a vérbeli iszlámos ornamentekkel, melyet hasonló elrendezésben az Urániában csak a nézőtéren alkalmazott Schmahl, e házán azonban már a Kerepesi úti homlokzaton, az íveket szegélyező ívháromszögekben is épp olyan dúsan kívánta érvényre juttatni. ■

A *Deutsch-ház* homlokzati terve, Schmahl Henrik, 1896. BFL. XV.17.d.329/24544

5 Az épületnek a Mezőgazdasági Múzeummal összefonódó történetére vonatkozó információért köszönettel tartozom Olajos Pálnak, aki felhívta a figyelmem a Mezőgazdasági Múzeum volt kiállításán bemutatott, épületről készült fotókra.

6 S. SZABÓ Ferenc, A Hatvanéves Mezőgazdasági Múzeum 1896-1956. Budapest, Mezőgazdasági Múzeum 1956.54.

7 Az andalúziai mór építészetéről ld. BARRUCAND, Marianne – BEDNORZ, Achim: Moorish Architecture in Andalusia. Taschen, 1992. 192-3.

8 Magyar Mezőgazdasági Múzeum Fotótára I.sz. VII.1582.

9 VADAS Ferenc: Búcsú az áruházról. Vasház – Holzer – Nagykovácsy – Úttörő. In: Budapest 2004/6. 18-21.

10 VERNONIT, Stephen: Discovering Islamic Art: Scholars, Collectors and Collections. 1850-1950. 1994.19

Az **ÖRÖKSÉG** tavalyi július-augusztusi számában közölte Varga Kálmán igazgató (MNG) reagálását a Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodási és Nemzeti Gondnokság kezelésében lévő kastéllal kapcsolatos tervére. A lap októberben a KÖH álláspontját ismertette, majd decemberi számában Bugár-Mészáros Károly, a Magyar Építészeti Múzeum igazgatója fejtette ki véleményét az acsai és a füzérradványi kastélyokról. Ezúttal a szerző írásnak másodikkal, a kérdéssel általánosítható módon foglalkozó részét közöljük.

A kastély-közkinccsprogram – mellett a szálloda csak szolgál-tat

BUGÁR-MÉSZÁROS KÁROLY

A fő kérdés ma az, hogy a kastélyokban testülő nemzeti ösztönzési csúcsteljesítményeket mindenki egyaránt élvezhesse, vagy a nagyközönséget kirekesztő funkciók győzedelmeskedjenek? Magyarul: mi legyen az MNV Zrt. által „továbbhasznosításra” (szálloda céljára?) az Oktatási és Kulturális Minisztertől kikért tíz kastéllal – amelyből ötöt egyébként az MNG gondnokol. Válaszoljunk először erre a ki nem mondott, de a kastélyokat illetően leggyakoribb hasznosítási szándékra.

Történeti épületek közül szállodai célra leginkább az eredetileg is szállodának épült házak a legalkalmasabbak, mert a kastélyokkal ellentétben folyosóra felfűzött szobarendszerük van, pompázatosan kiképzett közösségi tereik pedig nagyobb befogadóképességűek. Ezek három csoportra oszthatók. Az első csoportba a ma is szállodaként működő régi szállodák tartoznak. Ezeket időközben – főleg a fűdősobákat, vizes helyiségeket – rendszeresen felújították. A második csoporthoz soroljuk azokat,

amelyeket a szükséges felújítások helyett inkább bezártak, noha az utóbbi évtizedekig szállodaként működtek. Többségüknek elegáns vendéglátótere, pompás báltermei, aulája és lépcsőháza van. (Lásd például a bezárt és eladásra felkínált szombathelyi Savaria Szállót.) A harmadik kategóriában azokat a szállodákat tartjuk számon, amelyeket már régen, évszázada is akár, nem szállodának, hanem irodaháznak, hivatalnak vagy bérháznak alakítottak át – mint például a budapesti Akadémia utcában az István főherceghez címzett reformkori szállodát. Kisebb-nagyobb városokat járva még ma is több, bezárt és üresen álló régi szállodát láthatunk.

Azt, hogy egyes lobbycsoportok mégis rendszeresen a kastélyokat szemelik ki szálloda céljára, annak vélhetően fő oka az, hogy az állami tulajdonban tartandó kastélyokról van jegyzék, az üresen álló történeti szállodákról vagy más funkciójú szállodának épült házakról pedig nincsen. Következésképpen a befektetők nem is tudják, hogy van ilyen épületcsoport is, s ezek sokkal könnyebben, olcsóbban és rentábilisabban helyreállíthatók és működtethetők.

Vannak persze kastélyszállodák szerte a világban és Magyarországon is, de csak kevés az olyan gazdaságosan restaurálható műrészlettel és feloszthatatlan nagyteremmel rendelkező kastély való szállodának, amely egyébként sem tarthat számot a nagyközönség érdeklődésére. Mi több, történeti kertje kicsi, nincs vízkezelést igénylő tava és vízesése, sem virághímes parterre, sem nyírándó sövény és lugas, sem növényházak, sem pavilonjai. Mindemellett egy visszafogott pompájú kastélyszálló is lehet bájos megjelenésű, mint például az Aszód melletti Fenyőharaszt egykori Podmaniczky-kastélya vagy a parádsasvári egykori gr. Károlyi Györgyné féle kastély, amely egy átlagos pesti bérpalota színvonalú épület. (Kicsiny kertjéből ráadásul máris autóparkolót csináltak.)

Legjobb összehasonlítást a bécsi belváros szélén álló Belvedere kastélyegyüttes, mint nemzeti működtetésű múzeum, és a vele szomszédos Schwarzenberg kastély-hotel ütköztetése kínálja. A Belvedere alsó és felső kastélyát restaurálták, múzeumként működik, történeti kertje is kiválóan fenntartott és bemutatott. A szomszédos ötcsillagos kastélyhotel barokk szobrokkal ékes kertjét elhanyagolták, több mint felét levágták, most eldzsungelcsedve közkerti funkciókat lát el. (A barokk-kori madártávlati ábrában látható, hogy milyen bonyolult (barokk!) kertet kellene kiültetniük és fenntartaniuk.)

Itt nyilvánvalóan nem lehet szó a szakirányú tulajdonosi akarattal való fokozott értékkibontakoztatás-

Szombathely történeti városrészében, a Savaria szálloda „bezárva – eladó” felirattal várja újjászülését

ról, ilyen hivatástudat csak a kastélymúzeumokat működtető láncoknak, intézményeknek van, mert a művelt nemzetek ezeket az értékkibontakoztatásért hozták létre, s azért, hogy mindezt magas szinten közkinccsé is tegyék. Ilyen intézménynek szánta az állam a Műemlékek Állami Gondnokságát. (Ezt, mint az alapító jogszabályt alkotó egykori miniszteri biztos, és mint az intézmény első nyolc évének igazgatója, a témakör alapos ismerője írom.) A restaurálendő műrészletekben, freskókban, stukkókban, díszítőfestésekben, mívés faburkolatokban, parkettákban, mozaikpadlóknak, különböző funkciójú nagytermekben gazdag, kápolnával és színházzal rendelkező, hatalmas történeti kertekkel, tavakkal, kerti pavilonokkal ékes kastélyokat csak *közkinccsként*, összművészetüket a maguk teljességében bemutatva – művelődéstörténeti szellemi értékeiket olykor rendezvényként megelevenítve, megjelenítve – az egész társadalom javára célszerű hasznosítani. Természetesen a közkinccs-kastélyokhoz az összművészeti bemutatás mellett turisztikai szolgáltatások is tartoznak. (Emléktárgy boltok, kávézók, éttermek stb.) Hangversenyek, rendezvények, esküvők közönsége és a látogatók kiszolgálására, megfelelő számú illemhelyeket kell rejtetten kialakítani. Ha van a kastélynak olyan része, amelynek bemutatása kevésbé fontos, akkor ott néhány vendégszoba is kialakítható, de ezek száma általában nem haladhatja meg a 18-22 szobát, ami legfeljebb szervezett zártkörű szakkurzusok vagy kis létszámú protokolláris rendezvények kiszolgálására alkalmas –, mint ahogy az Keszthelyen működik is.

Az műértékű kastélyok kizárólag szállodává alakítása mindamelllett, hogy erkölcsstelen, a „csakazért is” szállóépítőknek szembesülniük kell azokkal a (műemlékvédelmi) előírásokkal is, hogy például a földszintjén nagyméretű díszteressel rendelkező kastély dísztermeit –, amelyek az alapterület egyharmadát is elviszik – restauráltatni kell. Berendezni az építés korának stílusának megfelelő bútorokkal kell(ene). A terem sor felett az emeleten, a további egyharmad épületrészben, az alapkövetelményeknek megfelelő (fürdő, WC) szállodai szobák nem alakíthatók ki, mert a díszes termek mennyezeteit nem lehet áttörni – az esetleges beázásokról nem is beszélve. Így fönn csak szekciótérmei, különtermek rendezhetők be, a fennmaradó területen pedig kevés szoba fér el. Ennek a (talán 20) szobának kellene finanszíroznia az egész épület rezsijét és az olykor 100ha-os vagy még nagyobb park rekonstrukcióját és szintentartását. Ez pedig üzleti alapon a hotel számára nem gazdaságos. Ha mégis belefogott, lassanként lepusztul a park, már nem olyan vonzó a kastély sem, s csökken a vendégek száma.

Van három olyan kastélyszálloda, amelynek inkább közkinccs funkciót kellett volna adni. Seregélyesen a klasszicista Zichy-kastélynak, ahol I. Ferenc király hálószobája jelenleg három részre van – szégyenszembre – felosztva. Tolna megye legszebb kastélya a hőgyészi Apponyi-kastély és bonyolult történeti kertje is egyszer majd közkinccs kell, hogy legyen. Szirákon a gr. Teleki-kastélynak csak a dísztermi freskói láthatók, (már ha beengedik a látogatót), a többi termében fel sem tárták a freskókat, pedig a mészrétegek alatt a színes freskórészek rejtőznek, amelyek sérültek akkor, amikor a hotelépítés közben a régi elektromos vezetékeket kitépték a falakból és a boltozatokból. Ezek bármikor feltárhatók és helyreállíthatók. A kérdés csak az, hogy megéri-e szállodának ez a munka? Szirák és Acsa kastélyainak a nagyközönség előli elzárása az egész

Duna-Ipoly-Zagyva közötti térség idegenforgalmát teszi halottá.

A művelt – és a történelem viharaitól jobban megkímélt – nemzetek első rangú kastélyaikat nem szállodává alakítják, hanem közkinccsé teszik.

Ha definiálnánk a kastély fogalmát, akkor azokat ritka világi összművészeti csúcsteljesítményekként határoznánk meg, amelyet a nemzet valamely személy vagy család által elért. A közkinccsé teendő nagykastélyok száma Magyarországon 150-re tehető. Az ország területén egyenletesen elhelyezkedő, távlatosan bemutatandó kastélyokkal és parkjaikkal az ország idegenforgalmi vendégmarasztaló képessége három napról harminc napra növelhető. Egy kastélyegyüttes egyedi vendégmarasztaló képessége többnyire két-három nap. A helyreállítás, azután a működtetés kényeret ad, munkahelyeket teremt még az ország félreeső helyein is, ahol más termelő egység nemigen van. A turisztikai vonzerő vállalkozások létrejöttét segíti, a megszervezendő kastély és műemlék túra-láncútvonalakon futó turistaforgalom pedig a környék más szolgáltatásait is igénybe veszi, azokat a nem-kastélybeli szállodákat is, amelyek csak 50-70 szobától rentábilisak, s amelyekben busznyi csoport is elhelyezhető. Így válhat a kastély közkinccs-program gazdasági és nemzetfelelő eszközzé a minőségi országbemutató program működtetésével.

A művelt nemzetek gyakorlatát és statisztikáit látva előbb-utóbb lendületet kell kapnunk. A nálunk hat-szor nagyobb, azaz hatvanmilliós Angliában és Franciaországban a kiadott kastélybemutató katalógusaik szerint 1500-1500 a nagyközönség számára összművészetében bemutatott kastély és várkastély. Ha ezt a számot elosztjuk hattal, akkor nálunk legalább 250-nek kellene lenni. A hatvanmilliós Olaszország kastély-várkastély katalógusa 1200 objektumot tartalmaz, amely látogatható, s ha ezt elosztjuk hattal, akkor nálunk kétszáznak kellene lenni. Németország is készített katalógust, de az messze nem teljes, fontos tartományok még nem adtak adatokat, de már így is 600 helyszín szerepel benne. Ezek között van száz kastélyszálló is, azaz egy kastélyszállóra öt kastélymúzeum esik. A mintegy harminc hazai kastélyszálló további 150 kastélymúzeumot feltételez. Csehország, amely méretében, a lakosság számában csaknem azonos velünk, *kastélytérképet* adott ki a kastélyok térképre vetített

Bécs, Solomon Kleiner madártávlati metszete (1737) az alsó és felső Belvedere Savoyai kastélyokról és barokk kertjükről, amelyek ma is ezt az állapotot mutatják. Mellette jobbra a téglány alakú kert a Schwarzenberg palota barokk kertje, amelyet a mai 5 csillagos hotel a felismerhetetlenségig eldzsungelesedve elbanyagol.

Gyula,
az 1840-ben alapított biedermeier cukrászda kis szalonja, amelyet 1986-ban e sorok írója korbü biedermeier bútorokkal rendezett be.

Fotók:
Bugár-Mészáros
Károly

képeivel. Abból az derül ki, hogy a nagyközönség számára bemutatott 134 kastély és várkastély egyenesen helyezkedik el az ország területén. A magyar kastélyok építészeti minősége és mennyisége összemérhetően azonos a cseh kastélyokkal.

Ebben az esetben Magyarország nemzetközi egyenrangúságából és a magyar építészeti ösztönművészeti kultúra nemzetközi egyenértékűségéből kell kiindulni, s azt kell rendbe tenni és közkinccsá tenni.

A statisztikákat folytatva a Csehországgal azonos minőségű és mennyiségű különleges értékű, mintegy 150 magyar nagykastélyból összesen tízben van történeti berendezés, s ezek nyitva állnak a nagyközönség számára. A MÁG, majd jogutódja az MNG 17 éve alatt, további öt kastélyba helyeztünk történeti berendezést, illetve egy várkastély berendezése kezdődött meg. Ezek a kastélyok részben ma is látogathatók. A korábbi tíz kastélymúzeum közül Eszterháza kastélya is a Nemzeti Gondnoksághoz került, és halad a felújítása.

A turizmus szemszögéből nézve azonban rendkívül rossz a bemutatott kastélyok területi elhelyezkedése, kis számuk miatt országbemutató túralánca még nem fogható össze. Az ország déli felében jelenleg egyetlen, bármily kiváló kastély sincs olyan állapotban, hogy a nagyközönségnek bemutatható legyen. A Keszthely – Vaja vonaltól délre nincs bemutatott kastély; de észak-déli irányban szelvetelve az északi országrészt, ott Pápa és Nagytétény között sincs kastélymúzeum, illetve a romantikus stílusú nádasdladányi kastély helyreállítása még az elején tart.

Nagytétény és Gödöllő között megint nincs, azaz Budapesttől északra, nincs ösztönművészetében bemutatott kastély vagy városi palota. Gödöllő és Sáropatak között sincs, holott ott rengeteg értékes kastély van. Gondoljunk csak a Fót-Gödöllő-Aszód-Tura-Hatvan-Gyöngyös-Tarnaméra-Boconád-Kompolt-Erdőtelek-Eger-Noszvaj-Girincs-Tiszadob-Szerencs-Sáropatak-Füzérradvány kastélytúra-útvonalra, és ez csak egy irány! Gödöllőtől délre a Gondnokság elindította a péceli Ráday-kas-

tély rehabilitációját. (A történeti bútorokat még én helyeztem bele.) Közel Kassához, de még nálunk, Fájban a Fáy kastélyba empire berendezést gyűjtöttem, az látható, de a helyreállítás még ott is az elején tart. Sáropatakon túl Füzérradvány kastélyában szintén nekem jutott az a szerencse, hogy én gyűjthettem be a még megmaradt eredeti berendezést.

„A látogató csak a minőségre jön!” – mondta egyszer a francia műemlékgondnokság igazgatója, a színvonalból nem lehet leadni. A kastélyokat csak magas minőségi színvonalon szabad felújítani és bemutatni. Az Angol National Trust (az angol műemlékgondnokság), amely 220 nagyközönség számára bemutatott kastélyt és várkastélyt kezel, s 1895 óta működik, tapasztalatai birtokában azt vallja, hogy *10 évnél hosszabb időre nem szabad kastélyt, vagy annak részeit bére adni*, mert a bérlő kézbe tarthatatlanná válik. Ez valószínűleg megfelelő állapotú épületekre vagy kisebb helyreállítást igénylőkre is vonatkozik. Ha teljes felújítás kell, kérdés, hogy mennyire szabad növelni a bérelti időt. A befektetőnek 17 évet meghaladó megtérülési idő már nem éri meg. Azt hiszem, ez a felső határ a tőkebevonásnál, ami csak bizonyos turisztikai szolgáltatási épületek esetében válhat szükségessé. A 99 éves bérelt igénye a felelőtlenség dokumentuma, komoly figyelemztetés a nemzeti kincsek felelőseinek a partner kiletére vonatkozólag.

Vendéglátóbely sobasem „parancsolbat” a kastélyt birtokló múzeumnak, csak fordítva, a múzeum kizárólag kiegészítő funkcióit adhatja bérebe, ahol az imázsnak megfelelő tevékenység folyhat csak, megfelelő belsőépítészettel és berendezéssel. (Megjegyzendő, hogy ha történeti karakterű cukrászdát, éttermet vagy szállodai szobát akarunk kialakítani, annak berendezési milyenségét sem bízhatjuk a vendéglátóra, csak a működtetésre. A gyulai biedermeier cukrászda felgazdagító berendezésén is sokat dolgoztam, mint műemlékvédő építész – azóta a történeti belső terek és bútor-történet tanára – és ezen a színvonalon kell maradni minden kastély vendéglátó részeinél is.) ■

A Műemléki Kutató és Dokumentációs Központ tevékenységéről

A hivatal tudományos részlegét mintegy fél évszázaddal ezelőtt alapvetően a napi műemléki munkához szükséges tudományos háttér biztosítására hozták létre. Mindez jelentette az egyes helyreállításra kijelölt emlékek előzetes kutatását, a felügyeleti tevékenység szemlékkel, szakvéleményekkel történő segítségével túl az új ismeretek, eredmények publikálását. Mindezek mellett a kutatók kezdetektől részt vettek az emlékek revíziójának, topográfiai feldolgozásának munkájában.

Az 1990-es évek derekán, érzékelvén a rendszerváltás óta a tulajdonosi és közigazgatási körben bekövetkezett változásokat, valamint a műemlékállomány 1960-as években végzett országos felmérésének hiányosságait és részbeni avultságát, sürgetővé vált egy újabb korszerű műemléki revízió elindítása. A megindult revízió során célként fogalmazódott meg a szükséges jogi, közigazgatási háttér megteremtésén, korrekcióján túl a tudományos, topográfia adattár gyarapítása. A feladat hatalmas, hiszen a több mint 11 ezer műemléki tételhez az előbbi számot jóval meghaladó objektum tartozik (műemléki környezet, együttesek). A feladat nem csupán az emlék tételes helyszíni azonosítása, hanem a szükséges szakmai előkészítés, anyaggyűjtés után kistopográfiai szintű leírás. Nehezíti a munkát, hogy a Hivatal nyilvántartási adatbázisa számtalan esetben nem teljes, illetve megváltozott adatokat őriz. A ma rendelkezésre álló adatok pontosítása, a nyilvántartás további és helyes adatokkal történő feltöltése csak több hivatali részleg közös munkájában valósítható meg. Elengedhetetlen, hogy a nyilvántartásban tevékenykedő munkatársak mellett a műemlé-

kekkel és azok tulajdonosaival napi kapcsolatban lévő felügyelői karral is szorosan működjenek együtt az MKDK munkatársai.

A közös munka eredményeként, a szükséges jogi, közigazgatási korrekciók, földhivatali, nyilvántartási korrekciók, visszavezetések után állhat össze a minden szempontból hiteles és igaz műemlékjegyzék. Eddig nyolc megye műemlékjegyzéke jelent meg. Hivatalvezetői döntés született arról, hogy a jegyzékek összeállítását fel kell gyorsítanunk. Mivel a több megyében közel tíz éve végzett revízió eredményei elavultnak tekinthetők, újbóli lejárásokra volt szükség. Kutatóink – kiegészülve a Védési osztály ideiglenesen igazgatóságunkhoz rendelt szakembereinek munkájával – a 2009-es esztendőben befejezték öt megye (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén, Békés, Somogy) lejárását. Elkészült három megyéről (Csongrád, Somogy, Veszprém) a műemlékjegyzék szövege, előttünk áll még a felügyeleti-hatósági korrekció, a változások visszavezetése. Mindezek mellett – természetesen az előbbieken felsorolt területekre koncentráva - folytattuk a többi megye és Budapest műemlékeinek revízióját is.

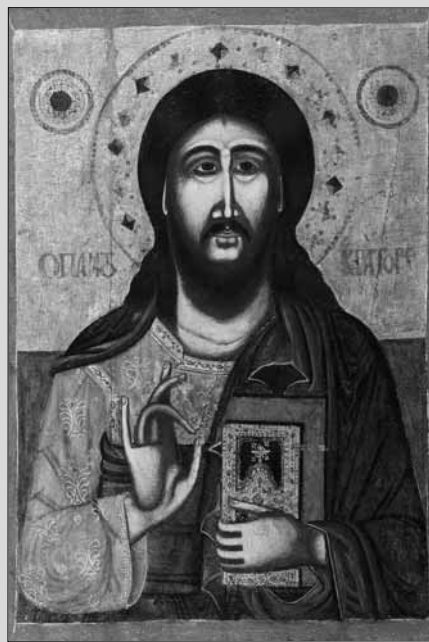
Noha tevékenységünket gerincét a fentiekben vázolt revíziós munka alkotta, a korábbi esztendőben megszokottnál kisebb mértékben ugyan, de továbbra is igyekeztünk szakmai, tudományos segítséget adni a hivatal felügyeleti területen tevékenykedő munkatársainak.

Napi feladataink közé tartozik továbbá a KÖH több mint száz esztendő gyűjteményeinek fenntartása, feldolgozása és – a szűkös anyagi lehetőségek mellett – gyarapítása. ■ *László Csaba*

Isten ihlette, maradandó mesterművek

Címmel a Szliveni Képzőművészeti Galéria KERESZTÉNY MŰVÉSZET című gyűjteményét mutatja be Pécsen a Bolgár Kisebbségi Önkormányzat, a Szliveni Képzőművészeti Galéria, a Baranya Megyei Múzeumok és a Pécs/Sopianae Örökség Nonprofit kft. a Cella Septichora Látogatóközpontban. A kiállítás január 22-től február 28-ig tekinthető meg. A páratlan gyűjtemény ikonokat, metszeteket, magas- és mélynyomással sokszorosított rajzokat, egyházi tárgyakat, kőplasztikákat, fafaragásokat tartalmaz. A gyűjteményben a szent helyszínekről a zarándokok által hazahozott egyedi művészeti tárgyak is láthatóak.

A kiállítás a Pécs Kulturális Főváros hivatalos programja.

Székelyföld épített öröksége – faluképvédelem, út a jövőbe

Konferencia Csíkszeredában, 2009. december 15-16.

VÁRALLYAY RÉKA

...Előadását a konferenciaterem előtti folyosón felállított kiállítás kísérte a 25-30 éve felmért szebbnél-szebb székelyföldi lakóházakról.”

Fotó:
Várallyay Réka

A rendszerváltás óta bús év telt el, itt az ideje realisan számot vetni lehetőségeinkkel és cselekedni! Meg kell határoznunk és meg kell védenünk azonosságunkat, hagyományainkat, mert veszély fenyegeti mindezeket nemcsak Erdélyben, hanem az anyaországban is. Divatok, tájidegen ízek és színek özönlik el településeinket, elsöpörve a nagy lehetőségeket tartogató és fejlesztési alapot jelentő helyi sajátosságokat. Székelyföld építészete most a tét. Sorsa, alakítása a mi kezünkben van. Ebhez tehetőséges építészekre, erőskezű megyevezetőkire és főépítészekre, értelmes és követhető szabályokra és eszményekre, jó szakemberekre, értő polgármesterekre és helyi lakosokra van szükség. Fogjon össze hát szakma és a politikum, hogy együttes erővel őrizzük meg és emeljük fel múltunk értékeit, a ránk bízott örökséget! (Idézet a konferencia megbírójából.)

Vannak pillanatok, amikor a különböző helyszíneken megfogalmazódott szándékok egybevágnak, összesűrűsödnek, és forradalmat, felkelést – vagy szelídebb esetben konferenciát robbantanak ki. Így volt ez tavaly ősszel is, amikor kiderült, hogy a Hargita megyei és a Kovászna megyei örökségvédelmi civil szervezetek (a Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság és az Országépítő Kós Károly Egyesülés), a megyei tanácsok és a magyarországi partnerintézmények (a Kós Károly Egyesülés és a KÖH) egymástól függetlenül megfogalmazták: a szakma és a politikum összefogásával konkrét lépéseket kell tenni Székelyföld egyre gyorsabban pusztuló épített és természeti értékeinek megmentéséért. Mindannyian éreztük, hogy kilépve a szakmai fórumok szűk köréből, meg kell szólítanunk az értékekért felelős vezetőket megyei és helyi szinten is. Így csaknem kétszáz fő részvételével, a Hargita Megyei Tanács székházában, az első decemberi hónap örülve zajlott le a *Székelyföld épített öröksége – faluképvédelem, út a jövőbe* című nagyszabású, kétnapos konferencia, az NKA anyagi támogatásával.

A címben is idézett mottó Kós Károly 1934-ben megjelent *Erdély* kötetének záró sorai közül való. A ma is aktuális gondolatot azzal egészíthetnénk ki, hogy Magyarország népei sem nézhetik közömbösen azt, ami most Erdélyben, ezen a különleges területen folyik. Tőlük – tőlünk – is függ a jövő!

De mi is a jelenlegi helyzet, melyek a legfőbb nehézségek? *Kolumbán Gábor* közgazdász, énlakai lokálpatrióta, a konferencián elhangzott, általam igen kedvelt elmélete adhat választ a kérdésre a premodern, modern és posztmodern világok egymás mellett éléséről, viszonyáról. A Székelyföldön még sok helyen fellelhető, mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó, részben régi, népi lakóházban élő „premodern” és a mai – a hagyományos értékeket tisztelő – posztmodern társadalom szemlélete jóval

„Hogy mi lesz Erdély népének és kultúrájának útja a jövőben, az jórésben Erdély népeitől függ.”

közelebb van egymáshoz, mint bármelyikük és a modern világ szemléletmódja. Hiába tudjuk, hogy mit értékelhetünk a premodern kultúrában, Erdély egy részén még most zajlik a modernizálódási folyamat, és ezzel együtt a „rég, ócska”, talán a benne lakók számára a kommunista évek nehézségeit idéző lakóházak lebontása, az illeszkedő helyett az új, szokatlan, a szomszédban majd irigységet keltő narancssárga, műanyagablakos házak építése. Az infrastruktúra fejlesztésének helyes útja is kérdéses: a közlő gázproblémák ellenére még olyan polgármesteri ígérek is elhangzanak, hogy a gáz bevezetésével majd a település megélhetését jelentő házi kenyereket a hagyományos, fatüzelésű kemence helyett gázzal működő sütőalkalmatlanságban készíthetik az asszonyok. Ugyanez a rövid távú gondolkodás vezet az erdők gyors kivágásához és a környezet veszélyeztetettségéhez is.

Az értékek pusztulásával járó modernizálás mellett természetesen megjelentek a környezettudatos, hagyománytisztelő posztmodern törekvések is: egyre több értelmiségi fiatal költözik ki falura, újítja fel régi házát, rendezi a gyümölcsöst és a veteményeskertet, és próbál jó példájával környezetére is hatni. A konferencia legfőbb célja tehát az volt, hogy a szakmai előadásokkal és a kerekasztal beszélgetéssel összegezzük az örökségvédelem eddigi eredményeit, és megfogalmazzuk magunk számára is a legfontosabb tennivalókat. A megyék vezetőit és a községek polgármestereit fogékonyá téve a téma iránt, helyes értékítélettel meghozott döntésekre sarkalljuk. December idusának reggelén a kétnapos tanácskozást a Hargita és Kovászna megyei vezetők – *Hajdú Gábor* tanácsos és *dr. Tamás Sándor* megyei elnök – nyitották meg, érzékelhető nyomatókat adva jövőbeli terveiknek. Hargita megye előrébb jár, mint Háromszék. 2009-ben a megyei tanács (civil nyomásra) faluképvédelmi programot indított el, amelynek keretén belül 17 település értékmérését és a helyi értékvédelmi rendelethez szükséges építészeti tanulmányok elkészítését rendelte meg

az építészekről. Az akcióhoz összetett adatlap, a kapcsolattartáshoz pedig levelezőlista készült, s az eredményekből látványos kiállítás született, amely része volt a konferenciához kapcsolódó tárlatnak. Kovászna megye, az elmúlt húsz év szakmai eredményeinek – inventarizációk, épületfelújítások, udvarházak felmérése – ellenére sem dolgozott még ki konkrét, megyei örökségvédelmi stratégiát. (Egyelőre a Bikfalvi Értékvédő Programot, mint mintaprojektet támogatja.)

De térjünk vissza az előadásokra. Az első szekcióba válogattuk a helyzetfeltáró prezentációkat. *Dr. Filep Antal* etnográfus, egyetemi tanár a Kárpát-medencei települések metamorfózisáról beszélt, rávilágítva a szemmel látható településkép és táji változások történelmi és társadalmi okaira. *Dr. Fejérdy Tamás* a KÖH elnökhelyettese *A falukép, mint közösségeink arcképe: Hűség a gyökerekhez – értékkeremtés a változtatásban* címmel tartott előadást, kiemelve a közösségek környezetformáló szerepét, és nyomatékosítva a mai székelyföldi viszonyok között meglehetősen aktuális: *Mindenből tanulni, semmit sem utánozni!* – elvet. *Sebestyén József* a KÖH Határon Túli Emlékek Osztályának vezetője az értékvédelmi jelentőségét hangsúlyozta, és bemutatta az elmúlt évtizedekben kezdeményezésére elindult erdélyi inventarizációs munka eredményeit. Ezt követően egy kicsit más hangnemből folytatódott a konferencia, mert az előadók között üdvözölhettük a svéd *Christer Gustafsson* urat, a nagy sikerű Halland-modell szülőatyját és legjelentősebb népszerűsítőjét. Hogyan húzta ki magát Svédország Halland nevű tartománya a kilencvenes évek recessziójából, és hogyan oldotta meg egy program keretén belül a munkanélküliség és a sok pusztuló műemlék problematikáját? A klasszikus, jól kidolgozott megoldás (a munkanélküliek oktatása és átképzése a műemlékeken, munka közben) a hallgatóságot sok kérdésre ihlette. (Az előadó részvételét a csíkszeredai Prosperitas Egyesületnek köszönhattuk, tagjai a Halland-modell székelyföldi megismertetésére több találkozót is szerveztek az elmúlt évben.)

A településkép javítására, a falvak értékvédelmére konkrét jó példákkal is szolgált a konferencia. A helyi örökség díjas Tolna megyei Závod értékvédelmét *Szász Gábor* építész, a tíz éve nagy sikerrel zajló énlakai projektet *Albert-Homonnai Márton* csíkszeredai építész és *Kolumbán Gábor* mutatták be, a lassan két éve elindult bikfalvi értékvédelmi program eddigi eredményeiről jelen sorok írója beszélt. A hallgatóság soraiban ülő polgármesterek számára is érzékelhető volt, hogy egy pár száz fős kis település is tehet a faluképerért, kisebb-nagyobb támogatással helyrehozhatja vagy helyrehozhatja a tulajdonosokkal régi házait – ha akarja. Az említett települések értékvédelmi folyamatába a folyosón és a nagyterem falain elhelyezett kiállítások is betekintést engedtek.

Zakariás Attila, sepsiszentgyörgyi építész a nyolcvanas évek népi építészeti felméréseiről mondta el személyes élményeit. Előadását a konferenciaterem előtti folyosón felállított kiállítás kísérte a 25-30 éve felmért szebbnél-szebb székelyföldi lakóházakról. Sajnos a kiállított épületek nagy részét baljós fekete cédula jelölte a lebontva felirattal. Mi hát a megoldás, hogy ami még áll, megmaradjon? A továbbiakban ezekről a próbálkozásokról hallhattunk nemcsak település, hanem kistérség, régió szinten. A Budapestről Csíkszeredába költözött *Rodics Gergely*, a Pogány-havas Kistérségi Társulás ügyvezető igazgatója a területén négy éve elindult falukép-

védelmi program kapcsán kiemelte: a települések értékvédelme csak úgy működhet, ha szakemberekből és a közösség látott hiteles helyi személyekből tanácsadó testület jön létre, ami befolyásolja az új építkezéseket, és nyomatékosítja az ott élőkben a hely szellemét meghatározó épületek, kapuk, értékes fák stb. megőrzésének fontosságát.

A székelyföldi települések arculatát az öreg házak eltűnése mellett még erőteljesebben meghatározzák az újépítésű, oda nem illő lakóházak. Ennek a problémának az orvoslására írt ki pályázatot a Kós Károly Egyesülés. A *Székely ház* pályázat lényege, olyan építészeti megoldások keresése, melyek adott – Hargita megyei – helyszíntre magukban hordozzák a székely ház esszenciáját, anyaghasználatát, de a mai kor tégigényeinek is megfelelnek. A pályázaton az erdélyi és magyarországi építészek mellett kolozsvári építészhallgatók is részt vettek, szép eredménnyel. A programot *Ertsey Attila* építész, a Kós Károly Egyesülés tagja ismertette. A kiállítások között helyet kaptak a pályázat eredményeit bemutató pannók is.

Már jócskán besötétedett, mire az utolsó blokkhoz, a magyarországi építészek előadásaihoz értünk. *Laposa József* a szőlőhegyek példáján keresztül mutatta be a táji környezet jelentőségét, *Krizsán András* Pula múltjáról és jövőjéről beszélt, végül *Salamin Ferenc* Szerencs város elmúlt húsz évének változásait ismertette. A konferencia napját *Albert-Homonnai Márton: Épített örökség és modernizáció* című könyvének bemutatója zárta.

A másnapi kerekasztal beszélgetésen is szép létszámmal jelent meg a szakma, és a sűrű havazás ellenére a polgármesterek, lelkipásztorok, megyei főépítészek, megyei tanácsok munkatársai is képviseltették magukat. Az első témacsoport a megyei tanácsok és községi önkormányzatok szerepe volt – ezeken belül szó esett a helyi örökségvédelmi rendelet és helyi védettség jelentőségéről (ami itt Erdélyben még egyáltalán nincsen gyakorlatban), a helyi tanácsadó építész és a tanácsadó testület működésének lehetőségeiről. Majd *Herczeg Ágnes*, budapesti tájépítész Székelyföld tájváltozása kapcsán hívta fel a figyelmet a közelgő veszélyekre, és átvezetve a következő témakörre – a civil szféra örökségvédelemben betöltött szerepére – a tíz éve működő székelyföldi fürdőépítő kalákák eredményeit és a helyi közösségben betöltött szerepét mutatta be. Szó esett Nagyszeben városrendezése kapcsán a fiatalok bevonásáról, a szórólapok, didaktikus útmutatók jelentőségéről. Hosszantartó beszélgetés és vita alakult ki az érezhető szakemberhiány megoldására, a romániai törvénykezésben lebegő városi, térségi főépítési státusz megerősítésére. *Guttman Szabolcs* Nagyszeben volt főépítésze felhívta a figyelmet arra, hogy még Nagyszebenben sem biztosított a város építészeti szakmai koordinációja, a megfelelő és az értékvédelmi érdekeit szolgáló főépítési szerepkör kialakításához törvénymódosításra lenne szükség. De addig is, a civil szférának kellene átvállalnia egy szakmai döntéshozó és monitorizáló csapat működtetését.

A résztvevők egyetértettek abban, hogy a konferencia konkrét eredményeit kartában foglalják össze, a szervező állami és civil szervezetek pedig számdéknyilatkozatban összegzik közös, a székelyföldi épített örökséget politikai, szakmai és civil eszközökkel, együttes erővel megvédeni kívánó szándékukat. Mert itt az idő, hogy az egy irányba fújó szeleket befogva valóban elinduljon az indulásra váró vitorlás... ■

Építészettörténeti rezümé – Csákon

Még megmenthető lenne a város régi arculata

Vannak még úgynevezett erdélyi vidékek, amelyek a szó szoros értelmében sosem tartóztak Erdélyhez, és amelyek múltját nem tárta fel sem régész, sem történész. Ezen sejtelmes, titkokkal, meglepetésekkel teli életterek egyike a bánsági Csák, közismertebb nevén Csákova, a Temesvártól alig 30 kilométerre fekvő mezőváros.

GURZÓ K. ENIKŐ

Csák, amelyet sokan Csákvárnak is neveznek, a nyáron került igazán közel a szívemhez. Pedig Csáknak nincsenek sem dombjai, sem hegyei, sem kastélyai, csupán a hatalmas piactere, amely azonban igazi kóstolót ad a középkor óta rajta áthaladt rendszerekből és ízlésekből. Van itt kérem, szeletekbe sűrített középkor, török megszállás, osztrák uralom, magyar felvirágzás és román nemulass. Csupán a hulló, málló vakolatot kell megkaparni, és egyből feltárul a helyszín szépsége, bája, barokkos nagyvonalúsága, klasszicista eleganciája.

A közgyűjtemény székhelyén persze ennek a sokrétűségnek semmi nyoma. A könyvtárrendező-múzeumőr – földijeikhez hasonlóan – Olténiából érkezett ide, s nem tud se magyarul, se németül, s mi több, azon csodálkozik, hogy mi azon csodálkozunk, miért nincsenek képviseltetve a Csák városának sokáig tartást és hírnevet adó svábok az alapkiállításban. Vállát vonogatva mondja, ő nem tudja, ő új ezen a vidéken, és abból az ősi anyagból rendezte be a tárlatot, amit a padláson és egyéb eldugott zugokban talált. Szemünk állásából látja, hogy nem hiszünk el neki: ama bizonyos dugi helyeken csupán a román földművesek használati tárgyai porosodtak évtizedekig. „Örömünkre” hozzáteszi még azt is: majd ő hoz még Olténiából néhány konyhai eszközt, hogy gazdagabb legyen a gyűjtemény. Hallgatunk. Senki nem szól semmit.

Aztán szóba kerül a várból megmaradt 14. századi csonka őrtorony, vagyis a kula, amelyet nemrég hozatott rendbe a város, de csupán félig, mert a teljes rendbetételhez nem volt elegendő pénz. Kisérőnk jelzi, éppenséggel kinyithatja az épített ritkaság ajtaját, mert nála vannak a Csák féltett kincséhez vezető kulcsok, de, állítja, egy belső lépcsősoron kívül semmi látnivaló nincs ott. Különben is, már megérkezésünkkor figyelmeztettek a polgárok, életveszélyes lenne oda bemenni, elégedjünk meg a lábainál üzemeltetett tenyérnyi strand kínálatával kikapcsolódási lehetőségekkel. Szófogadó érdeklődőkhöz illően lemondunk a látogatásról, de felmerül bennünk a kérdés: mégis mihez kezdenek majd a helybeliek, ha véletlenül betéved hozzájuk egy, esetleg az innen elszármazottak unokáiból verbulódott németországi egyesület, szövetség, amelynek tagjai talán még hallottak arról, hogy Csákon már a 20. század elején működött mozi, s a napilapot olvasó lakoságot hébe-hóba vándorszínész-társulatok, nívós fúvószenekarok szórakoztatták.

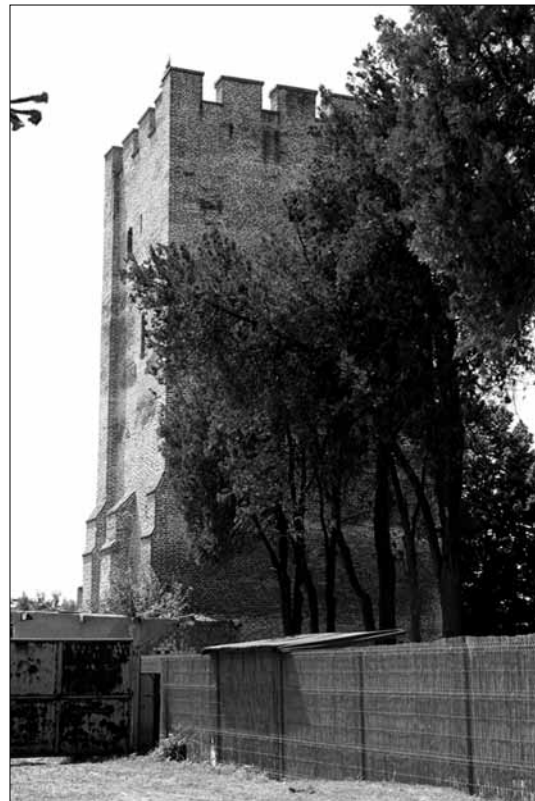
Csáknak ma már nincs se mozija, se napilapja, se nívós rezesbandája, van viszont 2004 óta I várújbósi rangja.

A kávézónak minősített kocsmá megtekintését persze útba ejtjük, hiszen az épület oszlopokon nyugvó

árkádjai régi korokat idéznek: feljegyzések szerint itt volt egykor a török város, amelyből mára az italozón kívül csak egy, már használaton kívüli oszmán hidacska élte meg a 21. századot. Leépülés, romlás, nemtörődömség nyomai mindenütt.

Ezzel szemben szinte rikítanak az újmódi, igen drága hőszigetelő nyílászárók itt is: a főtéren álló barokk szobrokkal együtt alakítják a városképet. Fehérségük és csillagászati áruk az önkormányzati atyákat is megbabonázhatta, a lakosság felkentjei ugyanis a természetes szépségű fa helyett az ordnáré műanyag mellett törtek lándzsát, amikor arról kellett dönteniük, miféle ablakokat, ajtókat szereltesse be a renovált, kicsinosított, historizáló Városházába.

Egyedül a mellékutcákban megbúvó óriási porták tartják még eredeti formájukat, talán annak köszönhetően, hogy a főutaktól aránylag távol eső várost eddig elkerülte az erőltetett iparosítás, így a svábok által elhagyott épületekbe, ha be is költöztek a legújabb kori betelepítettek, ez a rendszerváltás után történt. (Az átgondolatlan arculatromboló „arculattervezés” hatása még csökkenthető lenne, ha a főteret parkosítanák, eltávolítanák a szürke járólapokat és lecserélnék az otromba narancssárga szeméttüjtő ládákat).

„A Dózsa György badai által 1514-ben elfoglalt védműből mára csak a 23,7 méter magas, háromemeletes, nyitott, pártázott teraszban végződő, lőrészerű keskeny ablakokkal ellátott, és 8 méterig felnyúló támpillérekkel megerősített téglatorony maradt meg”

Csák első ízben az 1332-1337. között keletkezett évi pápai tizedjegyzékekben szerepel egyházas helyként, neve szláv eredetű személynévből alakult ki. Kezdetben a Chag (1334), Chaak (1335) volt használatban, majd a török hódoltság alatt (1769–1772) a név délszláv képzővel ellátott megjelenési formája, a Czakova terjedt el. A románok és a németek a település szerb elnevezését vették át, ám a 19. században a magyarosított Csákovár/Csákvár névalakot is használták (a Csakovar már 1780-ban feltűnik az oklevelekben). Bár az 1898-1912. közötti helységnévrendezéskor a középkori változat nyert, a magyarok ma is inkább Csákovaként említik.

A 14. században a Zsidói családnak volt a birtoka. Védműve ennek az időszaknak a végén, 1390-1394. között épülhetett az akkori Temes partján, azzal a céllal, hogy a Temesvárról az Al-Dunához vezető utat ellenőrizze. 1395 szeptemberében hasznossága, fontossága be is bizonyosodott, mert Zsidói Miklós és Marc(z)ali Miklós temesi ispánok itt győzték le a rájuk rontó törököket. 1395-ben azonban a főispán úgy vélte, jobban jár egy Bihar megyei birtokkal, ezért feladta Csákot, amely egyenesen a király, Luxemburgi Zsigmond tulajdonába ment át. A Zsidóiak (Miklós, István és György) 1401-ben kapták, avagy szerezték vissza a koronás főtől, nevüket is ekkor változtatták Csákira. Ezen bánági famíliából eredeztethető egyébként a Magyarországon későbbi történetében fontos szerepet betöltött, grófi címet szerzett, kapott Csáky család.

A 15. század végére már a teljes uradalom a Csákiaké. Ebből a Csáki Miklós által felhúzott vízivár körülbelül két hold területet foglalt el, és mivel minden oldalról a Temes határolta, lakói csak egy csapóhídon át mehettek be a községbe. Palánkokkal és vízgátakkal 1463-ban látták el, beosztása, kiterjedése módosult az idők folyamán. A Dózsa György hadai által 1514-ben elfoglalt védműből mára csak a 23,7 méter magas, háromemeletes, nyitott, pártázott teraszban végződő, lőrészterű keskeny ablakokkal ellátott, és 8 méterig felnyúló támpillérekkel megerősített téglatorony maradt meg (a karlsruhei levéltárban található tervrajz szerint a csáki vár hatbástyás, négyzet alaprajzú épület lehetett). Miután átfogó ásatások, kutatások nem zajlottak egykori területén, illetve felületén, csupán a legkézenfekvőbb információk állnak a rendelkezésünkre. Tudjuk például, hogy a strand, a vasúti megállóhely és az önkormányzati épület által közrefogott telken magasodó kula falvastagsága az alapoknál a 2,7 métert is eléri, a legfelsőbb szinten azonban „csak” 1,1 méter. Szakszerű konzerválása, turistalátványossággá tétele még várat magára.

Teljes homály övezi továbbá a Csák közelében egykoron elterült Tót-Csák (Tothcsaak) nevű helység múltját is, amelyről 1370-től 1417-ig vannak adataink. Érdekes még a mai Csák területén feküdt Szenderő: erről az élettéről először 1327-ben esik szó, abban az esztendőben, amikor a Panki familia tagjai megosztottak rajta: Dobó és János Szendrő egyik felét, Máté és Pető a másik részét kapta meg ekkor. Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben Zenderév és Zunduru a neve, 1473-ban pedig Cserivár (Temesrékástól délre feküdt) tartozékai között található. 1507-ben Szobi Mihály, majd Werbőczy István volt az ura.

Írott forrásainknak megfelelően a Csákiak 1551. szeptember 18-ig bírták Csákot, amíg a rác lakosság árulása miatt a törökök kezére nem került, akik aztán egy náhije székhelyévé tették. Egy 1605. illetve 1606. évi oszmán földleírásban már Ruméliához

tartozó hódoltsági városként és kerületi központként szerepel. A védmű és a régi magyar település között ez idő tájt török város épült ki, ennek vásártere a mai főtér helyén állott.

„Aliék” bizonyára jól érezték magukat Csákon, hiszen csupán Savoyai Jenő zentai győzelmének hírére, azaz 1697-ben adták fel félig-meddig az itteni teret. Újabb fordulat az 1699. évi karlóczai békekötés után következett, amikor a kivonuló a Bánság hegyvidéki részéről, valamint Olténiából és Erdélyből románokat telepítettek be az állítólag elnéptelenedett Csákra s környékére. A szerződés kitételeinek megfelelően a vár lerombolásának a gondolata is napirendre került. A császári kormány 1701-ben Marsigli Alajost bízta meg a nagy szolgálatot tett erőd lebontásával, ám ő visszautasította a felkérést, mire a császári kormány Oettingen Farkas gróftól jelölte ki a feladat teljesítésére. Utóbbi 1701 nyarán és őszén tett eleget a parancsnak, olyannyira, hogy csupán az őrtornyot hagyta meg az utókornak.

1716 augusztusában a törökök végleg elhagyták Csákot. 1722-ben a temesvári kormánysszék kezdeményezésére német- és magyar ajkú iparosok telepedtek a városba, 1724-ben pedig Crausen János kamarai főtisztartó kezdeményezésére s közbenjárására 30-40 pfalzi, frank és svábföldi családok kaptak itt szállást. Ugyanekkor a plébániát is visszaállították. 1733. után gróf Mercy tábornok hívására olaszok is jöttek, aztán spanyolok, majd 1740-től ismét németek. Ők a már felsorolt távoli régiókból, valamint Ausztriából, Cseh- és Morvaországból, Luxemburgból, Lotaringiából, Sziléziából, Felső-Magyarországról és Erdélyből indultak útnak. 1744-ben 30 bregenzi család érkezett, ők a lelkesüket is magukkal hozták. Mind közül végül a német városrész lett a legjelentősebb: ez a szerbek lakta negyedtől délre alakult ki, a beszélt nyelvjárások közül pedig az északi rajnai frank típusú vált meghatározóvá.

Ezen események közepette 1743-ban a württembergi dragonyosezred alakulatai számára Engelshofen tábornok lovaskaszárnyát emelt a régi vár belső telkén (a helyőrséget 1889-ben számolták fel, és ezzel jelentős jövedelemtől fosztották meg a polgári lakosságot). Ennek persze léteztek előzményei, hisz 1723-1778. között a katonai, majd kamarai igazgatás alatt álló Bánság egyik kerületének volt Csák a székhelye, s már 1726-tól honvédelmi testület állomásozott itt, amely egység a fennmaradt vártorony felhasználásával alakította ki a kaszárnyáját.

A hadi ügyek ápolgatása, erősítése mellett az oktatást és a hívek lelki gondozását sem hanyagolták el

„1823. április 23-án I. Ferencz király mezővárosi kiváltságokkal rubázta fel a helységet, jogosan, mivel 1828-ban már 3424 lakója volt, köztük 201 iparos és 51 kereskedő, marhavásárai pedig népszemlének számítottak a régióban.”

*Műemléki helyre-
állítás
– némi átgondo-
latlansággal*

*Fotók:
Gurzó K. Enikő*

a csákiak: 1728-ban például felépítették a római katolikus iskolát, 1732-ben pedig letették a pápista templom alapkövét, jóllehet a bekövetkezett háborús idők miatt a templom csak 1741-re készült el. 1738-ban ugyanis a Dunán átkelő Tos Mohamed szerásker Pancsova eleste után, szeptemberben Csákot is elfoglalta, s katonáival két hónapig tivornyázott a településen. Ennek a betörésnek tulajdoníthatóan futottak szét a „németek”, akiknek lakásait, no meg a fiatal istenházát román és szerb ajkú csőcselék fosztotta ki, dúlta fel. A megrémült svábok csak az 1739. szeptember 1-jén kötött béke után mertek visszatérni tűzhelyeikhez, ahol számuk jelentős mértékben megnőtt.

1778-ban újabb fordulat következett be Csák történetében: a terebélyesedő helyiséget Temes vármegyéhez csatolták, majd 1791-ben Felső-Magyarországról, egészen pontosan Nyitraújlakról 27 magyarul beszélő családot telepítettek be a hatóságiak. Ők a mai Aurel Vlaicu utcában nyertek szállást.

Csák történetéből természetesen a zsidóság sem hiányzott: A közép-európai városokhoz hasonlóan a Mózes-hitűek itt is elég korán, már a 18. században megtelepedtek, és 1780-ban létrehozták a hitközségüket, amely 1828-ban 126 tagot számlált. A közösség 1863-ban emelte fel második zsinagógáját, ezt azonban 1959-ben lebontották. Lehet, európai analógiákat és világpolitikai okokat kéne keresnünk arra, hogy 1882 szeptembere s decembere közt antiszemita megmozdulások zajlottak Csákon: a tüntetők röpiratokat osztogattak és betörték a zsidó házak ablakait. Ennél súlyosabb atrocitásokra azonban nem került sor. Mára mégis teljesen eltűntek az izraelita vallásúak a bánási városkából.

Tovább göngyölítve a történet fonalát: 1823. április 23-án I. Ferenc király mezővárosi kiváltságokkal ruházta fel a helyiséget, jogosan, mivel 1828-ban már 3424 lakója volt, köztük 201 iparos és 51 kereskedő, marhavásárai pedig népszerűnek számítottak a régióban.

A felvirágzás üteme mégsem volt töretlen, hiszen 1873 augusztusában és szeptemberében Csákot is elérte az egész kontinensen végigsöpört kolerajárvány, amelynek kilencvenhatan estek áldozatul. 1898-ban újabb csapás érte: a község legsűrűbben lakott területén, a piactéren tűz támadt, amelynek a királyi járásbíróház épületén kívül a közalapítványi uradalmi magtár és számos lakóház is martalékává vált. Máig megmaradt viszont az oszlopos, árkádokkal, árucsarnokokkal bővített török épület, az emeletes községháza s az előtte kialakított Erzsébetliget egy szegmense, valamint a vele szemközti

Nemzeti Szálló, amely funkciójától megfosztva, lepusztult, lerongyolódott állapotban várja megmen-tőjét. Innen elindulva, s a Városháza utcán áthaladva jutunk el az 1879–1881. között emelt neogót római katolikus templomhoz, majd az iskolanővérek polgári s elemi leányiskolájához, amelyet a község 1895-ben építtetett. A főtér egyik leágazásaként terjed keleti irányba a Temesvári utca, amelynek egyik oldalán az 1768-ban épült szerb, a másik oldalán pedig az 1900-ban emelt román templom áll.

A községben a 19. században öt pénzügyesület tartottak fenn, s a társadalmi-kulturális élet is igen színesség, pörgővé vált: a társaskörön és az olvasóegyleten kívül a közművelődés szolgálatában állott a szerb egyházi dalárda, a román és a magyar dal-egylet (utóbbit Doby László gyógyszeráros szervezte meg 1897-ben), 1895-től a német sportklub, az önkéntes tűzoltó-egyesület, a polgári löegyület, a temetkezési és az általános betegsegélyző. Az (akkor már) város forgalmát, látogatottságát, fejlődését lényegesen fellendítette az 1893-ban átadott vasút-vonal, amely által az itteniek a széphelyiekkel teremthettek gyors kapcsolatot: 1893-tól Zsebelyel, 1895-től Bókával is hasonló összeköttetésre nyílt lehetőségük. Noha az elektromosságot 1912-ben vezették be Csákra, állandó filmszínházát egy eszterdövel korábban, 1911-ben avatták fel. A publikum ekkor már aszfaltozott járdákon sétálhatott el a moziig: az utakat ugyanis 1882-ben modernizálták.

Csak az iparosítás terén is élen járt: itt volt az 1889-ben létesült Első Csákovai Hengergőzmalom Társaság székhelye, az 1891-ben megnyílt szódavíz-üzem (amely 1905-ben két másikkal egészült ki), Tikátsch Rikárd és Pizsk Mór 1904 óta működtetett ecetgyára, s Pizsk Mór likörgyára. Húzó gazdasági ágazata mégis a mezőgazdaság maradt, mi több, ipari üzemeinek többsége is a környék agrártermé-nyeit dolgozta fel. 1885 óta egy magyar tannyelvű nívós földművesiskolával is büszkélkedhetett a város, így a képzett utánpótlás biztosítva volt.

A haladásra, a szellemi táplálékra való igényt jelzi, hogy 1880-tól nyomda, illetve könyvkereskedés is működött Csákon. Az 1882-ben alapított Csakovaer Zeitung-ot két évtizednyi német nyelvű megjelenés után tulajdonosa, Peter Gradl, és főszerkesztője, Viktor Wittlin 1903-ban magyar nyelven, Csákova és Vidéke néven indították újra. Ebben a formában a lap 1915-ig jelent meg. Zökkenőmentes történetét a nyomdászok 1906. évi sztrájkja rázta csak meg.

Csákot 1920-ban csatolták Romániához, rác lakosságának egy része ekkor hagyta el, költözött át Szerbiába. A város kálváriája a második világháborút követő deportálásokkal folytatódott: 1945. január 14-én a szovjetek 66 német nőt és 46 férfit hurcoltak el kényszermunkatáborba. A tragédia nem szegte kedvét a meghurcoltatástól megmenekült sváboknak, akik tettek róla, hogy megőrizték Csák épített örökségét és hagyományait. A település lerobbanásához vezető végső csapást Ceaușescu kommunista diktatúrája s az állami vezetés 1972-ben napvilágot látott szisztematizálási terve jelentette; utóbbi azt célozta, hogy Csák lakott területét a felére csökkentsék. A orosz szándékú „fejlesztés” szerencsére nem valósult meg, a német ajkú lakosságot azonban ez már nem tudta visszatartani. Zömüket a nyolcvanas években árusította ki a román állam, a többiek a kilencvenes években hagyták el őseik szülőföldjét. Kivándorlásuk mély, látható, s talán jövőtehetetlen nyomokat hagyott a településen. ■

KÉK HÍREK – 2009. december

Újabb műemlék templomot fosztottak ki: Eger – Szent Miklós templom (Rác-templom)

2009. november 11-én az egri szerb ortodox templomból (közismert nevén a Rác-templomból) loptak el értékes kegytárgyakat. A tárgyak a műemlékként védett templom (műemléki törzsszám: 2045) tartozékaként védettnek minősülnek.

A lopást követően eltűnt 12 darab ikon, 3 darab festmény, 3 darab evangéliumos könyv, egy ún. ötkenyértartó, egy füstölő, és egy Krisztus szimbólikus leplét jelképező ún. platanica.

A következő, kiemelkedő jelentőségű fára temperával festett ikonok a lopást követő napokban szerencsés módon előkerültek

- A 18. században alkotó ismeretlen orosz vagy ukrán ikonfestő mesterek munkái: Jézus Krisztus (68 x 47,7), Istenanya Krisztussal (68 x 50,5 cm), Mária megkoronázása (51 x 42 cm), Jézus, Szent Miklós és Szent György (68 x 53 cm), Krisztus megkeresztelése (51,5 x 41,2 cm), Angyali üdvözet (50 x 41,4 cm), Mária leple (50,5 x 41,5 cm), Krisztus pokorra szállása ünnepek jeleneteivel (70,3 x 54,5 cm)

- Prokopije Gorbunov (18. század) két ikonja: Veronika kendője (51 x 42,7 cm), Szent Illés próféta (51 x 42 cm)

- Mihail Jakovlev (18. század): Keresztelő Szent János (50,5 x 41,8 cm)

Szintén előkerült a kék bársonyba kötött, öntött, aranyozott ezüstveretekkel díszített evangéliumos könyv, amelynek előlapján középen ún. deézis kompozíció (három alakos kompozíció, középen Krisztus, jobb oldalán Mária, a bal oldalán Keresztelő Szent János), sarkaiban a négy evangélista ábrázolása aranyozott ezüst vereten látható. A hátoldalán aranyozott ezüst applikációk találhatók figurális ábrázolás nélkül. A könyv, két szintén aranyozott ezüstműből készült, csattal záródik.

A következő tárgyak továbbra is ismeretlen helyen vannak:

- Sárkányölő Szent Györgyöt ábrázoló üvegre temperával festett ikon (37 x 27 cm, 18-19. század)

- Krisztust a feszületen Máriával ábrázoló festmény (olaj, vászon, 49,5 x 40 cm, 18. század)

- Jézus Krisztust ábrázoló festmény (olaj, vászon, 31,5 x 27 cm, 18. század)

- Istenszülő Krisztussal című festmény (olaj, vászon, 31 x 26 cm, 18. század)

- Evangéliumos könyv (Papír, bársony, öntött és vésett ezüstveretekkel, 40 x 27 cm, 18. század. Vörös bársony borításon ezüstműből készült applikációk. A bársony felület láthatóan kopottas. Az előlapon középen Krisztus megkeresztelése gravírozott medalionon. A sarkokban 4 db applikáció, a négy evangélista gravírozott ábrázolásával. A középső medalion két oldalán 1-1 kerek rozetta. A hátoldal középső részén ovális medalion gravírozott ábrázolással, a négy sarokban nem figurális applikációk. Az evangéliumot kettő csatt zárja.)

- Evangéliumos könyv (Papír, bársony, aranyozott fém veretekkel, 30 x 20 cm, 19. század. Az előlapján középen Krisztus alakjával egy függőlegesen hosszúságú, 8 ágú csillag medalionban, a négy sarokban lévő háromszögű applikáción belül ovális medalion, a négy evangélista alakjával. A sarkokban lévő app-

likációk által határolt középső rész szabályos rombusz alakot képez. Az evangéliumot kettő csatt zárja.)

- Ötkenyértartó (Liturgikus tárgyegyüttes, ezüst, domborított, öntött. Két profilozott szélű, széléin 6 csúcsos tálcából áll, a nagyobb tálca átmérője 27 cm, a kisebb tálca átmérője ismeretlen, ez a nagyobb tálcához van rögzítve. Az alsó tálcára 3 db fedeles kehely, illetve egy 3 ágú gyertyatartó van rögzítve, ezek így képeznek egységet. A legnagyobb magassága (gyertyatartónál mérve) 18 cm. A nagyobb tálca alsó részén görög nyelvű felirat van gravírozva 1757-es dátummal.)

- Füstölő (Fém, domborított, áttört, három láncra függesztve, magassága: kb. 24 cm, 19. század)

- Platanica (Olaj, vászon, 82 x 104 cm. Krisztus sírba tétele című platanica, azaz Krisztus szimbólikus leple. Egy nagyobb méretű drapériára varrással rögzítették.)

A tárgyakról további részletes adatok megtekinthetők internetes honlapunkon (www.koh.hu), a lopott műtárgyak adatbázisában.

Összeállította: *Fukker Valéria*

Evangéliumos könyv (Papír, bársony, aranyozott fém veretekkel, 30 x 20 cm, 19. század)

A zsámbéki rakétabázis

NAGY LEVENTE

A második világháború keserű tapasztalatai azt mutatták, hogy a hagyományos földi területvédelem ideje lejárt, nagyobb hangsúlyt kell fektetni az ország kiemelt gazdasági, politikai, katonai központjainak légvédelmére. A Budapest körül 1952-re kiépült légvédelmi tüzéségi gyűrű a repülőgépek fejlődése miatt hamar elavult, helyette a rakétákra alapozott légvédelmi rendszerek kerültek előtérbe. Az 1970-es évekre az 1959 óta készülségben álló rakétaütegek is elavultak, ezért az évtized közepén az ország központi vezetése elrendelte egy új légvédelmi rakéta-rendszer kialakítását, az ezeknek megfelelő állások kiépítését. 1978 tavaszán felállították a II. honi légvédelmi rakétadandárt, majd a korszerűsítési program keretében 1977 és 1982 között építették fel a 17 hektár alapterületű zsámbéki rakétabázist.

Az épületegyüttes magját hatszög alakban elrendezett hat rakétaindító állás, valamint a hatszög közepén elhelyezett radarállomás képezte. A rakétaindító állásokhoz fedezékek és tárolók tartoztak, a bázis bejáratánál őrház épült, a legénységet lakotyaépületben helyezték el. Ez utóbbi épület felszín feletti részeit eredetileg terepszínű álcázófestéssel borították. A 7 méter belső átmérőjű, 2 méter magas betongyűrűvel védett radarállomás az egész rakétakomplexum közepén, a legmagasabbra összehordott domb tetején állt. A hat rakétaindító állást hasonló alapelv szerint alakították ki: egy megfelelő méretű kerek területet lebetonoztak, s ezen helyezték el magát az indítóállványt. Az állvány négy talpát négy fészekbe mélyítették. Az egyik oldalon állt meg az utántöltő nyergesvontató, amelyről átcsőlőzték a rakétát. Az indítókat védősáncsal vették körbe. Egyik esetben úgy bányászták le egy domb oldalát, hogy a kialakult bemélyedésbe az egész indító beférjen.

A katonai létesítmény részét képezte két üzemanyag-töltő állomás, hat kétállásos és egy hatállásos fedezék, amelyek valószínűleg két-két feltöltött rakétát hordozó nyergesvontató állomáshelyei le-

hettek. A hatállásos, előlről nyitott fedezék mentalitástörténeti szempontból is jelentős, mert a hangárfalakon több olyan sablonnal felfestett, vörös és zöld színű felirat is fennmaradt, amelyek egy része általános utasításokat tartalmaz, s némelyikük kiválóan idézi fel a késő Kádár-kor hangulatát:

„A KATONAI VAGYON RÉSZÉ A TÁRSADALMI TULAJDONNAK”

„A KATONA A HARCBA LEGYEN BÁTOR, KEZDEMÉNYEZŐ ÉS ÁLLHATATOS”

„A HADRAFOGHATÓSÁG A HARCKÉSZÜLT SÉG FOKMÉRŐJE”

„A PARANCS MEGFELLEBBEZHETETLEN, BÍRÁLATA TILOS”

„VÁLJ A TECHNIKA MESTERI KEZELŐJÉVÉ!”

„BUDAPEST LÉGTERÉT VÉDJÜK”

„A HAZA VÉDELME MINDEN MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRNAK KÖTELESSÉGE”

„TARTSD BE A TŰZ ÉS BALESETVÉDELMI RENDSZABÁLYOKAT!”

Egy 54 méter hosszú, szabadon álló vasbeton gerendaváz épület betonpanel térkitöltőkkel és betonpadlóval gépjárműtárolóként szolgált, egy hasonlóan 54 méter hosszú, szabadon álló épület talán rakétatároló lehetett. A melléképületek között egy garázs, egy víztározó és egy üzemanyag-tározó létesítményt kell még megemlíteni, valamint három őrtornyot, illetve azok romjait is. A legjobb állapotban megmaradt őrtorony egy kis négyzetes alaprajzú téglalapítmény volt, három oldalán kétszárnyú ablakkal, tetejét gúlatetővel fedték le.

A rakétabázisról rövid fennállása során éles rakétaindítást nem végeztek. A légvédelmi létesítmény fenntartása hidegháború befejeződése miatt egyre inkább okafogyottá vált, a technika fejlődésével hatékonysága is csökkent. Ezért 1995. június 28-án a légvédelmi csapatok kiléptek a készülségi rendszerből, a bázisokat bezárták, így a zsámbéki rakétabázis is erre a sorsa jutott. A szigorú katonai céltudatossággal kiépített, szabályos elrendezésű, eredeti formában megmaradt épületegyüttes elemei a korszak funkionalista felfogását tükrözik, stabilitásuk, biztonságtechnikai megoldásaik, a kései Kádár-korszak gondolkodását tükröző részleteik révén kiválóan őrizték meg a 1970-80-as évek jellegzetességeit. Az egykori katonai létesítmény nemcsak a legújabb kori magyar történelem különleges fontosságú emléke, hanem eddigi legfiatalabb műemlékünk is. A rakétabázis jelenleg „színházi és művészeti bázisként” üzemel, ennek megfelelően több fedezék előtt is színpadokat állítottak fel. Belépődíj ellenében megtekinthető, „Zsámbéki Színházi Bázis” néven nyaranként színházi előadásoknak is helyet ad.

A zsámbéki rakétabázis műemléki védési dokumentációja *Tolnai Gergely* kutatásai alapján készült. ■

A rakétabázis
összképe kilövőál-
lással

Fotó:
Győr Attila

Lembergi hadikiállítás – és még egy

HADIK ANDRÁS

Az építészettörténet szempontjából azok a munkák is fontosak lehetnek, amelyek ma már nem állnak, mint például az ideiglenes céllal, többnyire kiállításokra készült épületek, amelyeket utóbb elbontottak.

Ilyen az a két hadi kiállítás-együttes, amelynek főépítésze *Medgyaszay István* (1877-1959) volt. A főépítész kiemelkedő, magányos és öntörvényű alkotóként egyik legjelentősebb alakja a 20. századi magyar építészetnek. A bécsi Szépművészeti Akadémián *Ott Wagner* mesterkurzusán végzett, majd Hennebique vasbeton szisztémáját tanulmányozta Párizsban, s a sajátosan magyar szellemű építészet kialakítása érdekében kutatta – Lechner nyomán – a keleti építészet csodáit is.

Medgyaszay 1915. március 15-én vonult be a 34-ik pozsonyi, közös hadosztály árkászaihoz. Galíciában megbízták, hogy vegyen részt a lerombolt, felégetett galíciai falvak felépítésében, illetve hidak építésében. 1916-ban kapta feladatául a lemergi hadikiállítás megtervezését. Ez a kiállítás az Osztrák – Magyar Monarchia 2. Hadseregének és parancsnokának Bóhm-Ermolli lovassági tábornoknak dicsőségét volt hivatva bemutatni. Galícia fővárosa ugyanis már a háború elején, 1914. szeptember 3-án orosz kézre került, és csak 1915. június 22-én sikerült visszafoglalni.

A kiállítási pavilonokat egy parkban orosz hadifoglyokkal építették fel. A főépítész Medgyaszay István mellé volt beosztva tervezőként *Otto Schönthal*, *Maróthy Kálmán*, *Pál Hugó* és a főépítész öccse, *Medgyaszay Gyula*. *Kotsis Iván* feladata az építésvezetés volt.

Az építéshez csak fát és kátránypapírt használhattak, mivel a fémekre szüksége volt a hadiiparnak.

Medgyaszay István előszeretettel használta a nyírfát – persze főleg dekoratív elemként. A főbejáratot közrefogó tornyokkal vagy polionokkal szemben jelent meg a monumentális, a Nemzeti Pantheont idéző főépület. Hangsúlyos középrizalitját kupola fedte, amelyet a császári korona díszített.

A központi pavilontól balra állt a kiállítás – Schönthal tervezte – vendéglője. A szabálytalan cour d'honneur-ös épület hangsúlyosabb részét, a magas tetőt *weiner werkstättés*, kristályszerű tornyocská díszítette, emlékeztetve a bécsi Práter ügőpályájának eredményjelző tornyára. (Schönthal egy aquarell-sorozatot is készített a pavilonokról, amelyet litografált formában egy mappában kiadtak.) Medgyaszay Gyula tervezte a vöröskeresztes pavilont, melynek alapformája magyar parasztházra emlékeztetett, boronafával, oromzatával és nyereg-tetőjével. Ezt az épületet később Budapesten is felépítették. Pál Hugó egy rutén fatemplomot tervezett a kiállítás céljára.

A budapesti hadikiállítás a Margitszigeten valósult meg.

Románia 1916. évi hadbalépését követően a román hadsereg 1916 őszén betört Erdélybe. A központi hatalmak ellentámadásának eredményeképpen sikerült az entente haderőt Erdélyből kiszorítva Bukarestet is elfoglalni. A sikeres erdélyi hadműve-

A Vöröskeresztes pavilon a Margitszigetről. Tervező: Medgyaszay Gyula

Építés közben... A főbejáratot közrefogó tornyokkal vagy polionokkal szemben jelent meg a monumentális, a Nemzeti Pantheont idéző főépület – tervező: Medgyaszay István. Az előtérben épülő házat Maróthy Kálmán, a jobb oldalt álló vendéglőt Otto Schönthal tervezte.

A művészetek pavilonja, más néven a „Múcsarnok” a margitszigeti kiállításról. Tervező Medgyaszay István

leteket megünneplendő a kiállítást József főherceg tiszteletére állították fel. Hivatalos címe: József főherceg vezérezredes erdélyi hadikiállítása. A kiállítás fővédnöke Zita királyné, katonai részről létrehozója Bartha Albert vezérkari alezredes volt, tervezőjeként pedig kizárólag Medgyaszay István népfőlkelő főhadnagy neve szerepel. A dokumentumok sem Schönthal, sem Maróthy, sem Pál Hugó nevét nem említik, csak Medgyaszay Gyula és Kotsis Iván közreműködéséről van tudomásunk. A kiállítás célja (a propagandán túl) az erdélyi hadikárosultak segélyezése volt.

A megnyitó alkalmából kiadott katalógus fotókat, propaganda-írásokat, irodalmi műveket, karcolatokat (pl. Krúdy Gyula, Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Kemény Simon, Ignótus stb.) tartalmaz, és a kiállítás leírását közli helyszínrajzzal. Méltatja a kiállítást a Front című német és magyar nyelvű tábori hetilap II. száma, melynek magyar irodalmi szerkesztője Franyó Zoltán volt, és az ő írása mellett szerepelnek Gyóni Géza versei, Heltai Jenő és Rákosi Jenő írásai. Megjegyzendő, hogy a szerkesztők teret adtak pacifista hangoknak is.

A kiállítás faanyaga nagyrészt a lembergi kiállításról származott, ennek szállításáról tanúskodik egy archív negatív. Ha képzeletbeli sétánkat a Margit-híd felől kezdjük, akkor először a lembergivel azonos pilonok által közrefogott főbejáratot vehetjük szemügyre. E mögött áll középen a lembergitől néhány részletben eltérő főcsarnok. Kupolájának csúcsára Budapesten a magyar szent korona mása került, és a bejárat körüli nyírfadísztítés is jóval szerényebb volt, valószínűleg nem állt rendelkezésre annyi faanyag, mint a galíciai fővárosban.

A kiállítás építészeti, és valószínűleg a kiállított művek tekintetében is, egyik fő attrakciója a „Múcsarnok” volt. Ilyen épület Lembergben nem épült. Vázlatrajzban két variáns maradt fenn. Az első variáns egy hangsúlyos kaputorony mellé rendelt egy, az elkészültnél hosszabb kiállító-helyiséget, míg a második variáns elékezett leginkább a megépült pavilonra – a még keletesebb toronnyal, s a kis toldalékokkal jobbról-balról.

Lehet, hogy a „torony” kétszintes volt, máskülönben nehéz elképzelni, hogyan fért el benne annyi műtárgy, mint amit a Tájékoztató felsorol. Hogy csak a legnevesebb kiállító művészeket említsük: Berán Lajos, Beszédes László, Bér Dezső, Horvai János, Istók János, Medgyessy Ferenc, Orbán Antal, Pásztor János, Sidló Ferenc, Strobl Alajos, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Telcs Ede, Vértes Marcell, Zala György stb.

A nyolcvanegynéhány éve lebontott pavilonokon keresztül azt a kort akartam bemutatni, amikor valahogy azért mégsem volt egészen igaz a mondás, hogy „Inter arma silent musae”. Persze, hogy ezek a műzsák milyen ruhában bújtak, az már más kérdés. Mégis úgy hiszem, hogy a lembergi és budapesti hadi kiállítási pavilonok haló porukban is jelentős építészeti értéket képviselnek.

2009. nyarán hunyt el Medgyaszay István veje, festőművész, aki egybetartotta és rendezte az építész hagyatékát, akinek segítségével két kiállítást is rendezett a Magyar Építészeti Múzeum. ■

Tábori kápolna Pál Hugó cs. és kir. zászlós, építőművészről

Már nemcsak játék

„A műemlékem.hu a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar Geocaching Közhasznú Egyesület közös támogatásával létrejött játék, amelynek célja, hogy épített örökségünket megismerjük, az épületek sorsát figyelemmel kísérjük, s akár új építményekkel bővítsük a hazai védett műemlékek listáját.” – ezekkel a mondatokkal indította útjára az internetes portált, s egyben a játékos műemlékvadászatot és vetélkedést 2008 nyarán Kovács Olivér.

RÓNA KATALIN

Azon ritka újságíró, rádiós riporter és szerkesztő, akit úgy ismertünk, fontosnak tartja az örökségvédelem ügyét. Aki elhivatottan és megszállottan, nem támadón, inkább féltőn és segítően foglalkozik azzal, hogyan alakul a sorsa egy-egy épületnek, régészeti területnek.

Talán maga sem hitte, milyen hihetetlen sikere lesz ötletének. Hány érdeklődő követi figyelemmel a portál kibontakozását, hány vállalkozó szellemű idősebb és fiatal indul el, hogy a műholdas helymeghatározó rendszer segítségével néha úttalan utakon is rátaláljon épített örökségünk ismert és kevésbé ismert emlékeire. Lefényképezze, a képen olvasható GPS-jelzéssel dokumentálja az adott koordinátákat és az időpontot, majd a kívánt jelentéssel, amely az épület vagy terület pillanatnyi állapotát rögzíti, elküldje az adatlapot a szerkesztőnek. S ily módon persze versenyezzen, részt vegyen a játékban.

Játék? Valóban az, legalábbis annak indult. „Persze a komolyabb fajtából” – ahogy Kovács Olivér a kezdetekkor jellemezte. Hiszen ily módon a társadalom is megismerheti, milyen fontos a műemlékek védelme, s közelebb kerülhet ahhoz, hogy megértse, az örökségvédelem nemcsak műemlékes szakmai kérdés, hanem nemzeti ügy. Persze meg is lehet fordítani: a portál nem csak a nagyközönség számára fontos, nemcsak a játékosoknak, az érdeklődőknek ad új ismeretet, de segítséget jelent a szakembereknek is, akik munkájuk során nem jutnak el minden épülethez naponta, és sokszor a pillanatnyi állapotot a *múemlekiem.hu* nyomán tudhatják meg.

Az elmúlt években nem egyszer bebizonyosodott, nagy veszélyben vannak a műemlék épületek, és aligha van olyan szervezet, amely egyedül, önmagában képes lenne folyamatos figyelésükre. A játéknak indult mozgalom, nyugodtan nevezhetjük ma már így, ez a civil műemlékfigyelő szolgálat viszont kétségtelenül segítséget ad a hivatásos műemlékvédelemnek. S talán az sem csak szép álmom, hogy elinduljon egy olyan fajta „levelezői rendszer”, akár a *múemlekiem.hu* segítségével, amely felméri az ország épületállományának építészettörténetileg fontos darabjait. Segítséget adva ahhoz, hogy elkészüljön az a jegyzék, amelyből kiderülhet, hány olyan, az ország múltját reprezentáló épület van, amely feltétlenül megőrzendő, védelemre vár.

A *múemlekiem.hu* – ma már méltán mondható –, kétségtelenül több lett, mint játék. A versenyzők gyakorlatilag az első tíz hónapban eljutottak valamennyi egyedileg védett műemlékhez, s állapotjelentést küldtek azokról. Közben az adatbázis kiegészült a helyi védettségű emlékek ismert – korántsem teljes – 25 812 darabot számláló listájával. Utóbb saját adatbázis építésébe is fogtak, ugyancsak pontverseny keretében. A Keresztes hadjárat

során az országban található, nem temetkezéshez kötődő keresztek mérik fel a versenyzők. Mivel a játékosoknak a felmért objektumok koordinátáit is meg kell adniuk, nagy pontosságú térkép is formálódik, amely az emlékek utcaszintű azonosítását teszi lehetővé. Reményeik szerint ezzel egyedi gyűjtemény jön létre.

Ebben az esztendőben tovább folytatódik a *múemlekiem.hu* fotópályázata is, amelyen természetesen bárki indulhat, havonta tíz-tíz képpel, a megadott témát – így gondolják a szervezők – jó, ha szabadon, kreatívan, saját látásmódja szerint kezeli a versenyző. Februárban a fotópályázat címe: Tükröm, tükröm... Nemrégiben Nagy visszatérés 2. címmel újabb versenyt hirdetett a *múemlekiem.hu*. Most ismét azokról az objektumokról vár a portál adatot, amelyekről legalább 365 napja nem született érvényes állapotjelentés. A január 1-jén 0 órakor indult játék március 31-én éjfélig tart.

Persze a játékokról szólva azért arról se feledkezzünk meg, a *múemlekiem.hu* időközben műemlékes magazin lett. Érdekes interjúkkal, fotókkal gazdagon illusztrált riportokkal nap mint nap frissülve ad számot a műemlékvédelem, a régészet aktuális kérdéseiről, mindennapi gondjairól, eredményeiről. ■

A felvételeket Kovács Olivér, a műemlekiem.hu szerkesztője készítette

Levelező lista műemlékbarátoknak

Egresi János 2008. április 18-án, a Műemléki Világnapon létrehozott egy elektronikus levelezőlista-címet a <http://lev-lista.hu> segítségével, azok számára, akik hazánk műemléki, épített és kulturális öröksége fennmaradásán, állapotának javításán, és minél szélesebb körű megismerhetőségén szeretnének együttműködni.

A műemlék-felújítás, műemlékgondozás, az elméleti, s gyakorlati műemlékvédelem érdekli a társadalom széles rétegeit. Bizonyítja azt az számtalan egyesület, alapítvány, társadalmi közösség, akik kisebb-nagyobb hatékonysággal igyekeznek segíteni, gondozni, sőt felújítani műemlékeket. Alapítójának szándéka szerint ez a levelező lista képes arra, hogy a társadalom eddig egymás tudta nélkül, külön-külön tevékenykedő szervezeteit egymásnak bemutatva, törekvéseiket, munkájukat összehangolja. Segítségével az egyes szervezetek kapcsolatba lépve egymással, megoszthatják tapasztalataikat, sikereiket, nehézségeiket, s képesek, akárha csak tanáccsal, de ha kell, tettekkel is, egymást támogatni, segíteni. A levelező lista így egy hálózatot hoz létre az elszigetelődött műemlékbarát, hagyomány szerető, patrióta és lokálpatrióta egyének és szervezetek között.

Az elektronikus levelezőlista előnye, hogy működése, és működtetése nem igényel személyes jelenlétet, költséges odautazást, vagy telefonálást, az országban bárhol élő emberek, szervezetek virtuálisan

találkozhatnak s megbeszélhetik a problémáikat.

A levelező lista tevékenységét egy ingyenesen fenntartható honlapok portálján, a www.eoldal.hu-n létrehozott www.muemlekeinkert.eoldal.hu fogja össze, s lehetőséget nyújt a hírek továbbítására.

A lista jelenleg már közel 60 tagot számlál, s folyamatosan nő. A résztvevők és az általuk képviselt cégek jegyzéke a („Partnerek”) a www.muemlekeinkert.eoldal.hu/oldal/partnerek/ oldalon tekinthetők meg. A levelezők körében van műemléki felügyelő (aki segíthet a műemlékvédelmi, engedélyezési, jogi ügyekben), vannak restaurátorok, vannak kivitelezők (felújításban segíthetnek), vannak tervezők, van turisztikai szakember, marketinges, jogász, közgazdász stb., de műemlék-tulajdonos is akad már szép számmal.

Jelentkezés módja: Írni a jelentkezési szándékról egy e-mailt Egresi Jánosnak a www.muemlekeinkert.eoldal.hu-n, esetleg pár sorban bemutatkozni, és jelezni, melyik listára kíván feliratkozni, mert két lista van, egy általános tájékoztató jellegű HÍRLEVÉL, és egy bensőségebb, aktívabb, pezsgőbb FÓRUM.

A Lista tagjai

Szakmai Egyesület Műemlékeinkért

Alapítva 2007-ben

Az egyesületet a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága néhány munkatársa alapította meg, azzal a céllal, hogy tevékenységével segítse a hazai épített kulturális örökség védelmét, megóvását, fenntartását, és minél nagyobb körben történő népszerűsítését, együttműködésben a költségvetési intézményekkel, valamint más civil szervezetekkel. Népszerűsítésük érdekében kulturális, ismeretterjesztő, illetve igényes szórakoztató programokat, esetenként alkotó és ismeretterjesztő táborokat is szervez valamennyi korosztály számára. Tevékenységével igyekszik minél több embert bevonni az adott műemlék által képviselt művelődéstörténeti hagyományok ápolásába. Művelődéstörténeti ismeretek közkinccsé tétele céljából kiadványok megjelenését segíti. A turistaforgalom elősegítésével hozzájárul a műemlékek fenntartásához.

Ami eddig történt:

2008 tavaszán, az ország egyik legszebb romantikus kastélya, a nádasdladányi Nádasdy-kastély parkját ültettük be rózsatövekkel, majd februárban, a „Balsorsú Műemlékekért” meghirdetett jótékonyági bálon a mi adományunkkal lett elegendő pénz, a jelenleg Erdélyben, Zoltán településen található, egykori Cziráky-kúria barokk kapuzatának megmentésére. A műemléket így nevezhettük be a 2009 évi örökségnapok látóvalói sorába. Az Országos Város-, és Faluvédők Szövetsége által minden évben szervezett műemlékvédelmi gyermektábort is támogattuk. Augusztusban felajánlottuk a Műemlékek Nemzeti Gondnokságának, mint a lovasberényi Cziráky-kastély vagyongazdálkodójának, és el is végeztük a nagytakarítási és legszükségesebb kar-

bantartási feladatokat, csatlakozva az „1000 éves Fejér Megye” rendezvénysorozathoz, segítséget nyújtottunk egy sikeres koncert szervezésével.

Egyesületünk 2009-ben bekapcsolódva a Kulturális Örökségnapok megrendezésébe, megszervezte a budavári De la Motte-Beer palota vasárnapi nyitva tartását, és a vendégek méltó fogadását.

Az egyesület a műemlékek hatékonyabb népszerűsítése érdekében az ingyenesen fenntartható honlapszerkesztő portálok weboldalakat tart fenn több műemlékről, lehetőségei szerint:

- Tatai Esterházy-kastély – rajongói oldal: www.tataiesterhazykastely.eoldal.hu
- De la Motte – Beer palota – ismertető oldal: www.delamottebeerpalota.eoldal.hu
- Lovasberényi Cziráky-kastély – ismertető oldal: www.czirakykastely.eoldal.hu

Értesítjük kedves barátainkat, hogy 2010. évben egyesületünk igényelheti az állampolgári személyi jövedelemadó 1 % át, támogatásként.

Amennyiben egyetért törekvéseinkkel, és támogatni kívánja a hazai műemlékvédelmet, úgy tisztelettel kérjük, hogy 2008. évi személyi jövedelemadója 1 %-át ajánlja fel a Szakmai Egyesület Műemlékeinkért közhasznú szervezetnek!

Szíves adományukat köszönettel fogadjuk!

Adószámunk: 1 8 1 2 8 4 9 3 - 1 - 4 1;

Bankszla: 10102103-57368900-01000009

Szakmai Egyesület Műemlékeinkért
1031, Budapest, Váci Mihály tér 3
Elektronikus posta: szem.2007@citromail.hu;
www.szem.eoldal.hu

Jótekonysági bál a balsorsú műemlékek javára 2010

A már hagyománynak tekinthető bála ebben az évben *február 6-án*, szombaton 18 órai kezdettel kerül sor a Károlyi-Csekonics Rezidencián (Budapest, VIII. Múzeum utca 17).

A szervezők (a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal munkatársai) a rendezvény teljes bevételeit egy vagy több pusztuló épített értékünk helyreállítására, megmentésére fordítják. A bál résztvevői a helyszínen szavazataikkal döntenek el, hogy a műemléki szakemberek javaslatai alapján kiválasztott műemlékek vagy műemléki részletek közül melyik nyeri el a bevételből a támogatást. A szavazást segíti a pályázó helyszínek bemutatkozása is.

A tervezett program:

18 órakor kapunyitás, 18.30-kor köszöntők, 18.40-kor nyitótánc, 20 órától korteskedés, 21.30-kor tombola, 22 órakor a szavazás eredményének kihirdetése, hajnali 2-kor záróra.

Jegyek *elővételben* a KÖH-ben (1014 Budapest, Szentháromság tér 6. ügyfélszolgálat II. em. 212. vagy TKF titkárság III. em. 340.), illetve a *belyszínen vásárolható* 7000.- forintos áron, amely tartalmazza a korlátlan étel és italfogyasztást. Négy személyes asztaljegy vásárlása (70 000.- Ft) saját asztalt biztosít a díszteremben.

— *Kérjük, támogassa a balsorsú műemlékek megmentésének nemes ügyét!* —

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium Építésügyi és Építészeti Főosztálya

„HELYI ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉG 2010.” CÍMMEL
Építészeti Nívódíj pályázatot hirdet

A nívódíjra pályázhatnak az ország területén lévő, önkormányzati rendelettel a helyi védelem körébe vont elemek, melyek jelentős építészeti értéket képviselnek, és helyreállításuk, bemutatásuk példaszerű színvonalon, értéknövelő módon valósult meg.

Pályázatot nyújthat be minden olyan személy, aki a felújítás megvalósításában felelős építészként, vagy táj- és kertépítész tervezőként, ill. restaurátorként, generálkivitelezőként, vagy tulajdonosként (önkormányzat és civil szervezet is lehet) közreműködött, és a pályázati kiírás feltételeit magára nézve kötelezőnek ismeri el. Nem pályázhatnak az országos műemléki védeltséget élvező épületek, objektumok.

A pályázatot az alábbi címre kérjük benyújtani:
VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Nonprofit Kft.
Információs Szolgáltatási Igazgatóság, 1111 Budapest, Budafoki út 59.

A pályázatok benyújtásának határideje: 2010. február 10.

A részletes pályázati felhívás és mellékletei letölthető formában hozzáférhető:

www.nfgm.gov.hu www.vati.hu; www.e-epites.hu; www.terport.hu valamint 2010. január 11-től díjmentesen szerezhető be a VÁTI Nonprofit Kft. Információs Szolgáltatási Igazgatóság, Szolgáltatási irodánál.

A pályázati kiírást közzéteszi: az Építésügyi Szemle, az Önkormányzati Tájékoztató és az Építészi Közlöny; és a www.mek.hu, www.epiteszforum.hu, www.onkornet.hu. honlapok.

Újjáalakult az Ásatási Bizottság,

a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal szakmai tanácsadó testülete, mely régészeti ügyekben segíti hivatalunk hatósági és felügyeleti munkáját. A bizottság összetételét jogszabály határozza meg. Ennek alapján 2010-2011-ben az ÁB tagjai: a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében *dr. Benkő Elek* és *dr. Takács Miklós*, a régészeti tanszékkal rendelkező egyetemeken képviselőjében *dr. Kulcsár Valéria* és *dr. Szabó Gábor*, az országos és megyei (fővárosi) múzeumok képviselőjében *dr. Biczó Piroska*, *dr. Müller Róbert*, *dr. Szatmári Imre* és *dr. Zsidi Paula*, valamint a környezetvédelemért felelős tárca képviselőjében *Takácsné Bolner Katalin*.